

СКАЛНИТЕ КУЛТОВИ ПАМЕТНИЦИ В ДОБРУДЖА

СВЕТИЛИЩА, ХРАМОВЕ, МАНАСИРИ

CAVE RITUAL SITES OF DOBRUDJA
SHRINES, TEMPLES AND MONASTERIES

Настоящият пътеводител е съставен в рамките на проект „Архитектурни паметници на духа”, реализиран от Сдружение с нестопанска цел „Еврохоризонти” гр. Силистра (М.Павлова, А.Атанасова, В.Мемиш, М.Иванова) в партньорство с музея „Долен Дунав” гр. Кълъраш, Румъния и Музей с галерия гр. Дулово, финансиран от Европейския съюз чрез Програма ФАР – Трансгранично сътрудничество, Съвместен фонд за малки проекти.

This guide-book is part of the project “Architectural Sites of Soul” realized by the NGO “Eurohorizonti” – Siliстра (M.Pavlova, A.Aтанасова, V.Memish, M.Ivanova) in partnership with the Museum “The Lower Danube” – Calaras (Romania), and the Museum-Gallery – Dulovo (Bulgaria) financed by the European Union PHARE Programme for Cross-Border Cooperation and by the Joint Fund for Small Projects.

В Централна и Южна Добруджа, които днес са в границите на България и Румъния има любопитни култови места, оформени в скали и пещери. Те са наследство от различни епохи, свързани са с различни култури и цивилизации, но за съжаление са малко познати и недостатъчно проучени. И до днес това са единствените тракийски, антични и средновековни стационарни религиозни паметници (светилища, църкви и манастири) по тези земи, които са съхранили напълно оригиналния интериор и екстериор. Дори само това ги превръща в уникален източник на познание и неповторима туристическа атракция.

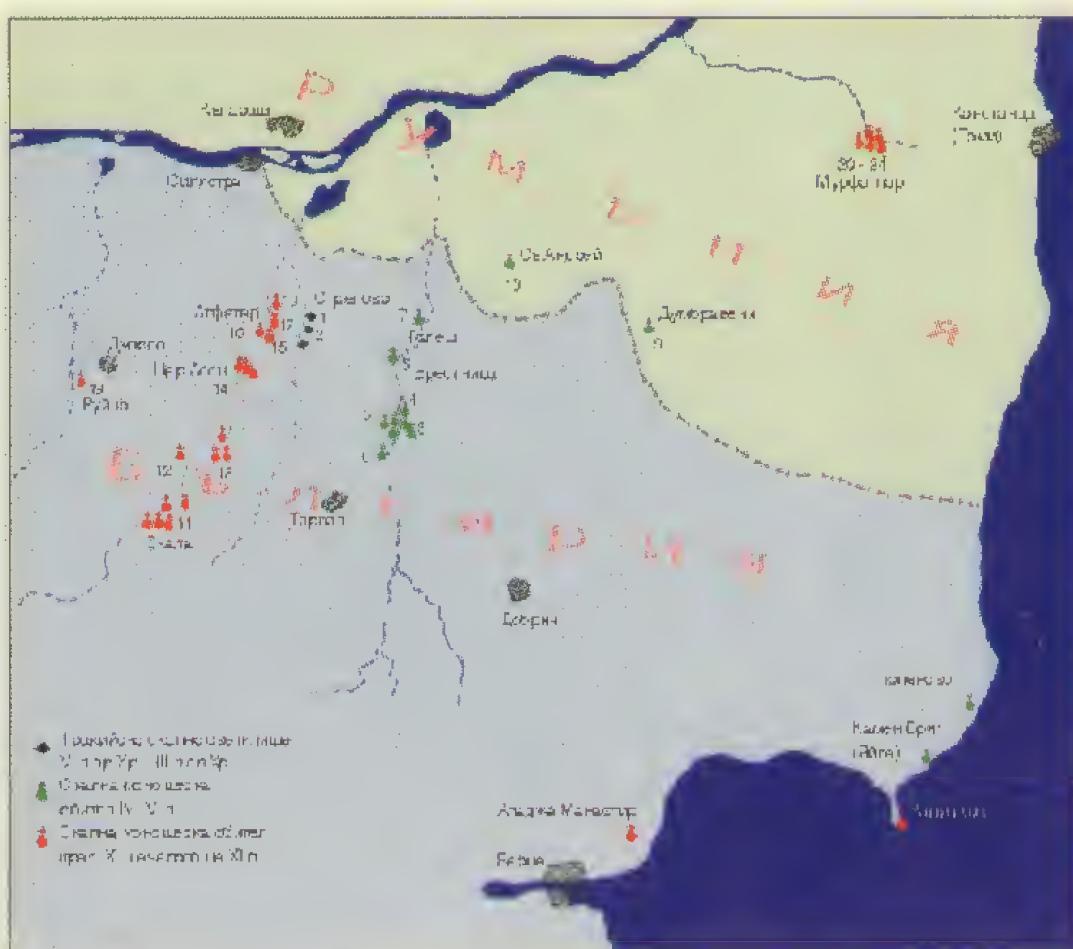
С този пътеводител извеждаме от анонимност скалните култови паметници и разширяваме обхвата на туризма извън съществуващите туристически центрове.

Благодарим на всички, които бяха съпричастни към нашата работа и ни помогнаха да осъществим проекта, да разработим и издадем настоящия пътеводител.

Central and Southern Dobrudja, which today is shared between Bulgaria and Romania, are a house for curious ritual sites located in rocks and caves. They are heritage of different epochs, connected with different cultures and civilizations, but unfortunately little known and scarcely studied. And until today they are the only Thracian, Ancient and Medieval stationary religious sites (shrines, churches and monasteries) on these lands, which preserved their genuine interior and exterior. Just this alone turns them into a unique source of knowledge and makes them very attractive for tourists.

This guide-book is meant to rescue cave ritual sites from anonymity and to further enlarge already existing tourist centers.

Our gratitude extends to everyone who contributed to our work, helped us implement this project and work out and publish this guide-book.

СКАЛНИТЕ КУЛТОВИ ПАМЕТНИЦИ В ДОБРУДЖА СВЕТИЛИЩА, ХРАМОВЕ, МАНАСТИРИ

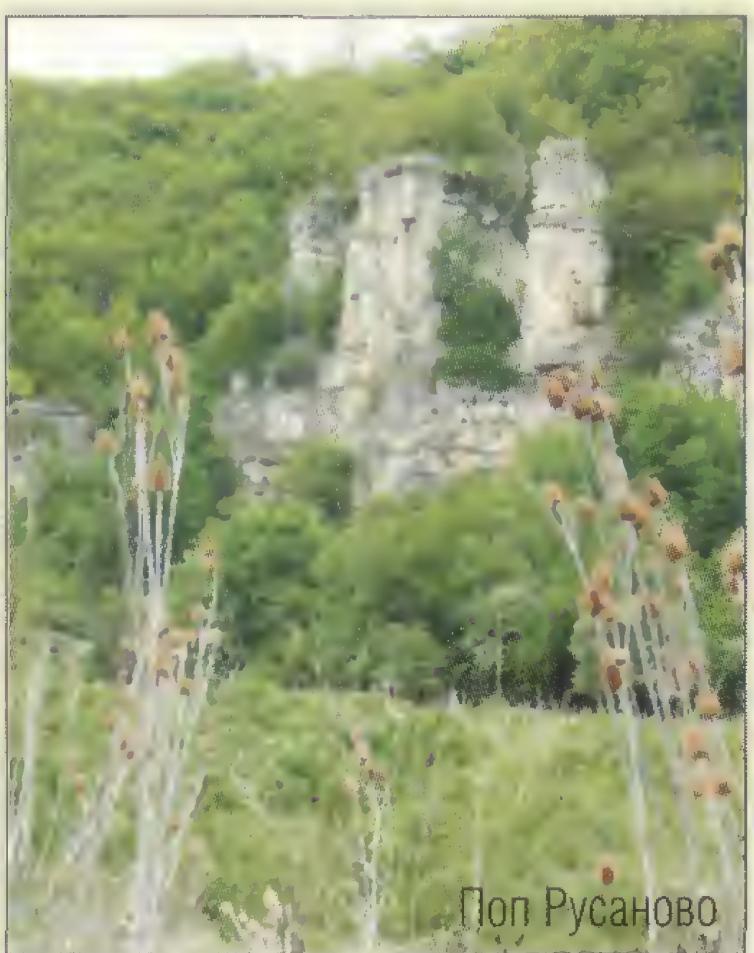
Г. Атанасов

Тези любопитни култови паметници са съсредоточени предимно върху бреговете на сухоречията Канагъол /Дристра/, Табан, Сенебир, Кара-су и Кулак, които обикновено водят началото си от Предбалкана и се втичат в р. Дунав. Споменатите древни реки, пресъхнали около XVIII в. са се врязли дълбоко в сарматските варовици на равнинната добруджанска степ, при което са образували живописни каньони, причудливи форми, пещери и скални изваяния. Тези природни феномени се открояват отчетливо на фона на еднообразната степ и това е предизвиквало любопитството на обитателите на Добруджа още в дълбока древност. Изобщо древните са заставали с респект, вълнение и страхопочитание пред тайнственият свят на пещерата. Възприемали я като нещо вътрешно, скрито и потайно, като една своеобразна мистична граница между видимия и невидимия свят. В елинистичната,

CAVE RITUAL SITES OF DOBRUDJA SHRINES, TEMPLES, MONASTERIES

G. Atanasov

These peculiar ritual sites are primarily concentrated along the dried rivers like Kanagyol (Dristra), Taban, Senebir, Kara-su and Koulak, most of them take their beginning in the Balkans and flow into the Danube River. These ancient rivers that dried in 18th century cut deep into the Sarmatian limestone rocks in the Dobrudja steppes, and created picturesque canyons, fantastic figures, caves and rock sculptures. These natural phenomena can be distinctly seen against the monotonous steppes; they stirred curiosity of Dobrudjan inhabitants already in early days. Indeed, the early people stood still with respect, excitement and awe in front of the mysterious world of cave. They perceived it as something internal, concealed and mysterious, as a peculiar mystic border between the visible and invisible world. Hellenistic, Thracian and Oriental mythologies see the cave as a sacral shelter for deities and heroes, which gave asylum for the infant Zeus. In the same context we must interpret the story and the

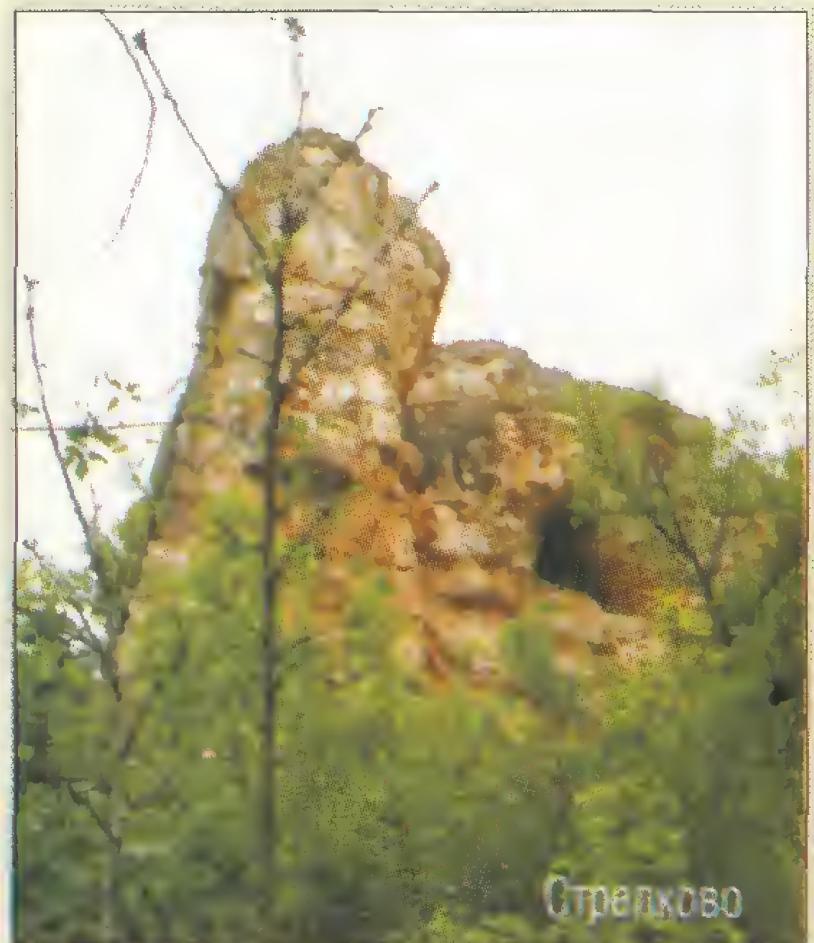
тракийската и източните митологии пещерата е сакрално убежище на божества и герои, дала приют на самият Зевс-младенец. В този контекст трябва да интерпретираме историята и поведението на тракийския бог Залмоксис. Според авторитети като Херодот, Платон, Сократ и Страбон той произхождал от народа на тракийското племе гети, които обитавали Добруджа и Долнодунавските земи. През VII в. пр. хр. като роб попаднал и се образовал в кръга на известния древногръцки философ и математик Питагор. По-късно се върнал при своя народ /вероятно в Добруджа/, където поради знанията и чародейните му качества трако-гетите започнали да го почитат като божочовек. Наученото от Питагор, египетските жреци и източните магове, в качеството си на обожествен жрец, Залмоксис проповядвал сред строго избран аристократичен кръг траки, като ги събирал в подземното си жилище. Това била пещерата Когайон, намираща се в близост до едноименна река. Къде завършва легендата и откъде започва истината е трудно да се прецени, но е безспорно, че култът към Залмоксис и скалните пещери, изпълняващи ролята на

Behavior of the Thracian god Zalmoxis. According to such authorities as Herodotus, Plato, Socrates and Strabo, he was born in a Thracian tribe of the Getians, who inhabited Dobrudja and Lower Danube area. In 7th c. BC he was enslaved and got educated among the pupils of the famous Ancient Greek philosopher and mathematician Pythagoras. Later he returned to his people (probably to Dobrudja), where owing to his knowledge and magic qualities he was recognized by the fellow Getians as a divine man. What he learnt from Pythagoras, Egyptian priests and Oriental magicians he preached as a divinized priest to the strictly selected aristocratic group of the Thracians, who held their assemblies in his underground house. It was the cave Kogayon, close to the homonymous river. It is difficult to distinguish the truth from the legend, but there is no doubt that the cult of Zalmoxis and rock caves, which played the role of temples, did exist among the Thracians-Getians in the Lower Danube area.

The early men believed that the caves were source of fertility and a house for clouds, winds and rains. In this sense, it was thought to be the bosom of earth, a sort of vagina, and at the same time a bleak house of

Стрелково

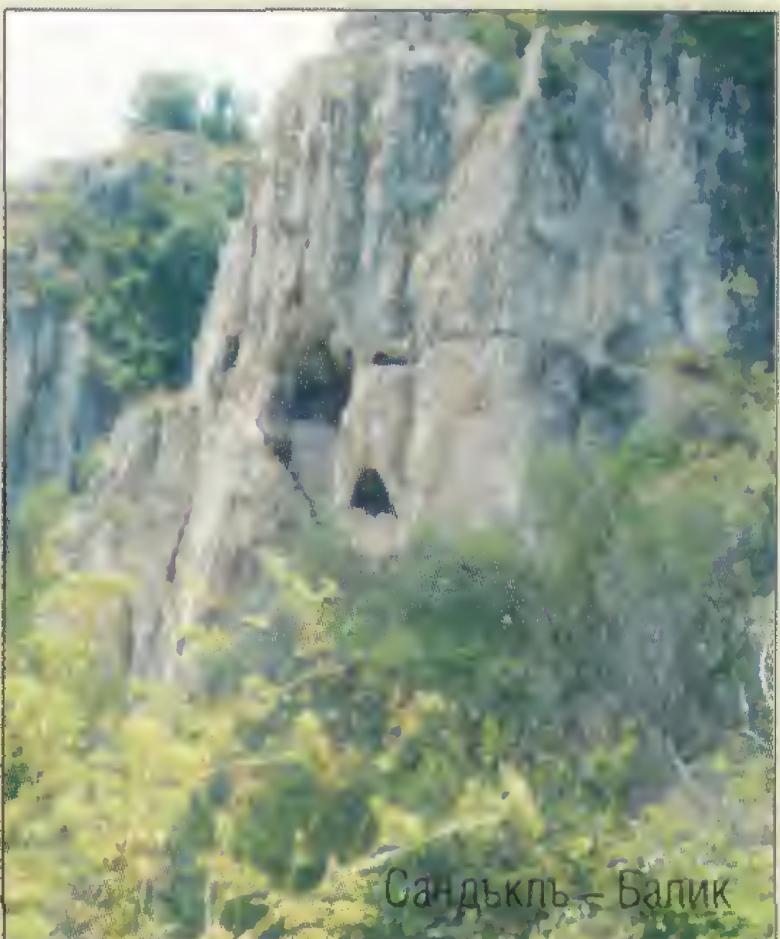
Стрелково

своеобразни храмове, съществувал сред трако-гетите по Долнодунавските земи. Пещерата се възприемала в древността и като източник на плодородие, вместилище на облаци, ветрове и дъждове. В този смисъл се смятала за лоно на земята, своеобразна *vagina*, детеродно място и същевременно тъмен заупокоен дом, в който умират и възкръсват източните божества на плодородието – идея закодирана още в пещерните рисунки от епохата на палеолита. Според Порфирий Зороастр създал пещерата като храм за почитане на Митра по подобие на Вселената, създадена от Митра. Натоварена с толкова сакралност по съвсем естествен начин пещерата заемала специално място в старозаветната и новозаветната библейска символика. Тя давала приют и укритие, тя била спасително убежище или заупокоен дом на юдейските царе и пророци Иисус Навин, Лот, Давид, пророк Илия, Авраам, Яков и Исак. Тази традиция се пренесла и в Новия завет, защото според евангелията самият Иисус Христос е роден и погребан в пещера. Така по съвсем естествен начин предхристияните /есеите/ и първите християни превърнали пещерите и катакомбите в център на своя култ. Там били

the dead (tomb), where oriental divinities of fertility die and raise from death: this idea was encoded in cave paintings as early as in Paleolithic. According to Porphyries, Zoroaster created the cave as Mitra's temple looking like the Universe created by Mitra. Invested with this sacredness, it was only natural for the cave to take special place among the biblical symbols of the Old and New Testament. It gave asylum and shelter, it offered a saving asylum or a tomb to the Jewish kings and prophets Jesus Navinus, Lot, David, prophet Elijah, Abraham, Jacob and Isaac. This tradition survived in the New Testament, as according to the Gospels, Jesus Christ himself was born and buried in a cave. Thus, so naturally, the proto-Christians /Esseans/ and the first Christians made caves and catacombs centers of their cult: they held their first assemblies and joint prayers there, and there were their burials. Therefore, there is no surprise that the first monks-hermits like St. Antony the Great, St. Paul the Tiverian, St. Euthymius the Great, St. Basil the Great, St. Jerome the Venerable, St. Paisiy the Great the main pillars of the Christian church, chose caves as a place to live in, to pray and to be buried. So was laid the beginning of the common tradition,

Асар Евлери – Балик

Сандъкъл – Балик

първите им събрания, общи молитви, там били и техните гробове. Затова не е за учудване, че първите монаси-отшелници като Св. Антоний Велики, Св. Павел

Тиверийски, Св. Евтимий Велики, Св. Василий Велики, Св. Йероним Блаженни, Св. Паисий Велики – основни стълбове на християнската църква, избрали пещерата за свое жилище, молитвен и заупокоен дом. Така през IV в. сл. хр. те слагат началото на една традиция, която ще обхване Римската империя и целия християнски свят, за да продължи до най-ново време. Християнството, християнската цивилизация, теория и практика намерили най-радушен прием сред обитателите на Добруджа и Долнонунавските земи още през III в. Християнската легенда гласи, че още през I в. сл. хр. тук се е подвизава апостол Св. Андрей Първозванни, комуто по жребий се паднало мисионерска мисия по Черноморието и Скития. Определено през III в. процента на християните в Добруджа нараствал, както косвено

свидетелстват десетките мъченици от Дуросторум, Аксиополис, Томи и др., пострадали при мащабните преследвания в Империята в началото на IV в. След триумфа на християнството през втората

which was formed in 4th c. AD and which spread over the Roman Empire and the whole Christian world, to continue in modern time.

Christianity and Christian civilization, theory and practice were readily received by the inhabitants of Dobrudja and Lower Danube area as early as in 3rd c. A Christian legend says that already in 1st c. AD the land was visited by St. Andrew, whose lot was to carry out a mission on the Black Sea coast and in Scythia. Indeed, in 3rd c. the percentage of Christians in Dobrudja was growing, which is indirectly proved by dozens of martyrs of Durostorum, Axiopolis, Tomis, etc., who suffered during large-scale persecutions in the Empire in the early 4th c. Following the triumph of Christianity in the second half of 4th and 5th cc., they saw a solid church organization with Episcopal residences in Tomis /Constanta/, Durostorum /Silistra/, Transmariska /Tutrakan/, and in VI c. in Tropaeum Trajani, Axiopolis, Calatis, etc.

These were the necessary conditions for development of monastic institute, for the monks were the main pillar and potential staff of the Church. Early 5th c. brought greatest popularity to the so called Scythian

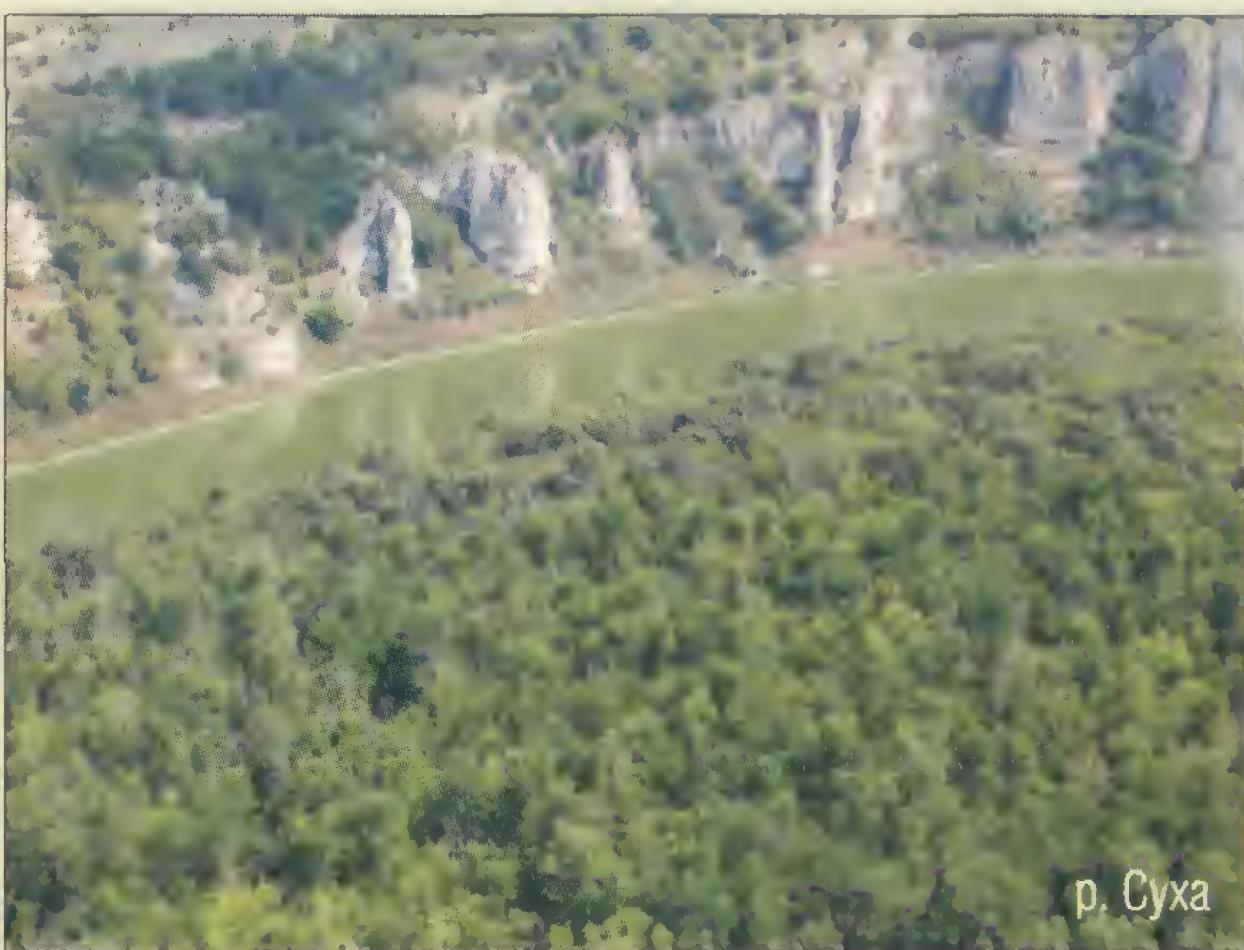
Асар Евлери - Бали

половина на IV и V в. тук била изградена стройна църковна организация с епископски престоли в Томи /Констанца/, Дуросторум /Силистра/, Трансмариска /Тутракан/, а през VI в в Тропеум Траяни, Аксиополис, Калатис и пр.

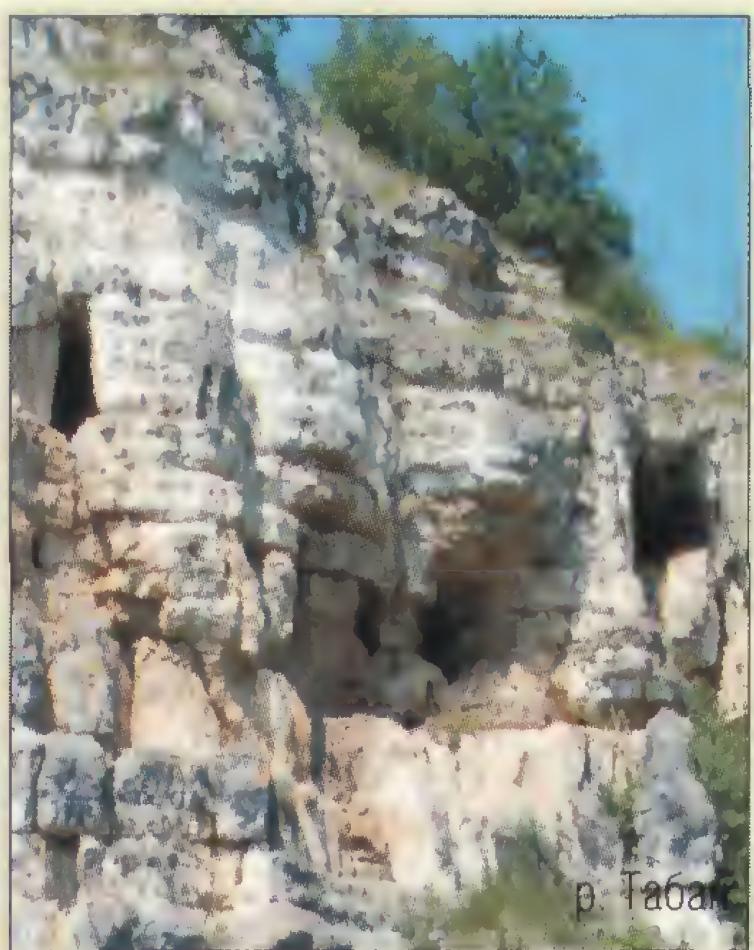
В тези условия се формирал и монашески институт, защото монасите били основния стълб и кадрови резерв на Църквата. Твърде голяма популярност в началото на V в. си спечелили т. нар. Скитски монаси, между които релефно изпъква фигурата на Св. Йоан Касиан. След като напуснал Малка Скития /Добруджа/ той се озовал в столицата Константинопол, после в Египет, а след това се подвизавал в Западна Европа, където се слави като един от първостройителите и водещ идеолог на западното монашество. За монаси в Добруджа през VI в. загатва в съчиненията си и Козма Индикоплевст. Определено под влияние на Източна /Египет, Палестина, Сирия/, където се градят каноните на монашеството, скалните манастири и обители се радвали на най-голяма популярност. Тези практики навлизат и в Долнодунавските земи. В края на VI в., описвайки

monks, with their brightest representative St. John Cassian. After he had left Scythia Minor (Dobrudja), he was seen in Constantinople, then in Egypt, and then he was active in Western Europe, where he became famous as the founder and leading ideologist of the western monasticism. The monks of Dobrudja were also mentioned in the works by Cosma Indicopleust in 6th c. Cave monasteries and cloisters acquired the greatest popularity under the influence of Eastern countries (Egypt, Palestine, Syria) which were the first to develop monastic canons. This practice penetrated into the Low Danube lands. In the late 6th c., describing the damage caused to North-Eastern territories by the Slavs and the Avars, the Byzantine writer Procopius Caesarean, besides other things, also mentioned the destroyed cave cloisters. However, the best records for cave monasteries in Dobrudja are dozens of studied sites on the banks of the Suha River and in the district of Dumbraveni, which were among the earliest cave cloisters in the Balkans and in Europe.

After a series of Slavic-Avar invasions in these lands in late 6th-early 7th cc. and creation of Asparukh's Bulgaria in the late 7th

р. Суха

р. Таба

пораженията, нанесени от славяни и авари в североизточните земи византийският писател Прокопий Кесарийски, между другото споменава и за поругани скални монашески обители. Най-безспорния източник за скалното манастирско строителство в Добруджа, обаче си остават проучените десетки паметници по бреговете на р. Суха и в района на Думбравени, които се явяват сред най-ранните скални обители на Балканите и Европа.

След серията славяно-аварски нашествия в края на VI и началото на VII и създаването на Аспарухова България в края на VII в. почти цялото християнско население е прогонено, избито или емигрира. С покръстването на българите през 864 г. при княз Св. Борис I Михаил християнството триумфира за втори път и завинаги в долнодунавските земи и Добруджа. Според Продължителя на Теофан България се изпълнила с епископи. „*Дошли монаси, които били призвани от планините и пещерите, и били изпратени там /в България/ от императора.*” Този текст е достатъчно красноречиво представя формирането на монашески институт и въвеждането на

с., almost all Christian population either was driven away, or massacred or forced to emigrate. Christianization of Bulgarians in 864 under the rule of knyaz St. Boris I Mikhail, brought the second and the final triumph to Christianity in the Lower Danube area and in Dobrudja. According to Theophanus the Successor, Bulgaria was flooded by bishops: “*monks were called to come from mountains and caves and were sent there (to Bulgaria) by the Emperor.*” This text is rather expressive in telling about development of the monastic institute and emergence of cave monasteries on Bulgarian territory. This practice also found ideological support in the translated and disseminated by the early Bulgarian printers biography of St. Antony the Great, founder of monasticism in Egypt, who spent his days in a cave. The Bulgarian king Peter (927–969), a fervent follower of the monasticism himself, led correspondence with Paul from Latra ideologist of the Byzantine Kelliots (monks-hermits who led their lives in complete seclusion). Nonetheless, the Bulgarian writer of 10th c. Presbyterian Cosma also describes an enormous increase in the number of monasteries and cave cloisters. The fact is also proved by the

Алфатар

Мурфатлар

скалните пещерни обители в българските земи. Тази практика намира и идеологическа подкрепа от преведеното и разпространено от старобългарските книжовници житие на Св. Антоний Велики, основателя на монашеството в Египет, прекарал дните си в пещера. Сам българският цар Петър /927–969/, горещ почитател на монашеството, бил в кореспонденция с идеолога на монасите – келиоти във Византия Павел Латрийски. Впрочем и българският писател от X в. Презвитер Козма пише за неимоверното разрастване на манастирите и скалните обители. Доказва го и житието на идеолога на българското монашество Св. Иван Рилски, който се подвизавал в пещера и на скална колона. Успоредно с него през X в. тези практики се споделят от монасите Антоний, Дамян и Манасий, запечатали имената си в скалните манастири в североизточните земи /до Крепча Търговищко/ и в Добруджа /Мурфатлар и Цар Асен/. Впрочем тъкмо в Добруджа е най-голямото на Балканите и в Европа документирано съсредоточие на ранносредновековни скални манастири от X в. Най-

life of the ideologist of the Bulgarian monasticism St. Ivan Rilski, who lived in a cave and on a rock-column. Simultaneously, in 10th c. he was joint in this practice by the monks Antonius, Damian and Manasius, who left their names in the cave monasteries situated in the north-eastern area (by Krepcha, Targovishte) and Dobrudja (Murfatlar and Tsar Asen). Besides, it is just in the Lower Danube area and particularly in Dobrudja where one can find the biggest documented agglomeration of the early medieval cave monasteries of 10th c. on the Balkans and in Europe. The most numerous are those which are situated along the banks of the ancient practically dry rivers like Kara-Su (the time of Murfatlar–Basarabi), Kanagyol–Dristra and Senebir. These colonies were abandoned forever during the Pechenegs' invasion of 1036, when together with the last inhabitants of the internal Dobrudja the monks were seeking protection in the Fore-Balkan region, on the Black Sea and in the west on the banks of the Loms (Lom rivers). Cave monasteries of Dobrudja were abandoned but never remained without followers. They gave the beginning to new colonies on the banks of the Provadiiska River and the Rusenski Lom River, where

многобройни са те по древните полупресъхнали реки Кара-Су /при Мулфатлар-Басараби/, Канагъол-Дристра и Сенебир. Тези колонии били напуснати завинаги при печенежкото нашествие от 1036 г., когато заедно с последните обитатели от вътрешността на Добруджа, монасите търсят закрила в Предбалкана, Черноморието и на запад към бреговете на Ломовете. Скалните монашески обители в Добруджа запустяват, но не остават безпотомствени. Те дават началото на нови колонии по Провадийска река, около Варна и Русенски Лом, където монашеските практики и скалното манастирско строителство бележат истински разцвет през XII–XIV в. Истинското началото на скалните пещерни обители, обаче е сложено в Добруджа през V в. и възродено към края на IX–началото на X в.

monastic traditions and construction of cave monasteries witnessed a real blossom in 12th–14th cc. The true beginning of the cave cloisters in Dobrudja, however, was laid in the 5th c. and brought back to life in the late 9th–early 10th cc.

THE THRACIAN RITUAL CAVE CENTER IN THE DRY RIVER TABAN AREA (SILISTRA DISTRICT)

ТРАКИЙСКИЯТ СКАЛЕН КУЛТОВ ЦЕНТЪР ПО СУХОРЕЧИЕТО ТАБАН, СИЛИСТРЕНКО

Единствените досега безспорно документирани тракийски скални пещерни светилища в Добруджа и на

So far, the only documented Thracian cave shrines in Dobrudja and north to the Balkans are those that are located on the

Pop Rusanovo

Стрелково

север от Балкана са върху десния бряг на р. Табан, приток на р. Канагьол, между с. Поп Русаново, с. В. Левски, с. Стрелково и с. Кутловища, Силистренско. Този култов комплекс включва три големи скални светилища със скални храмове, култови ниши, култови ями, култови площадки, разположени на около 3 км. по средното русло на реката. Специално над светилищата върху високото равнинно плато между р. Табан и Дунав се намира един от най-впечатляващите тракийски могилни некрополи в Крайдунавска Добруджа. Между двете светилища и северно от тях са локализирани големи тракийски селища, а под самите светилища има дебел културен пласт над 4 м, в който се откриват десетки монети от IV в. пр. Хр. – III в. сл. Хр. и огромно количество натрошени тракийски съдове, много животински кости, монети и следи от огън. Най-вероятно тези осезателни следи са следствие култови ритуали, извършвани на скалните площадки пред храмовете. Когато надзърнем във външителните скални олтари на храмовете над реката, подземните галерии и недостъпните карстови зали с изсечени олтарни ниши неволно си

right bank of the Taban River (a tributary of the Kanagyol River) between the villages: Pop Rusanovo, Vasil Levski, Strelkovo and Kutlovitsa (Siliстра District). This ritual complex includes three big cave shrines with cave temples, ritual niches, ritual holes and ritual platforms extending over 3 km along the middle flow of the river. Just above these shrines, on the high plateau between the rivers Taban and Danube, there is one of the most impressive Thracian necropolises in the Danube Dobrudja. Between two shrines and north to them, there are big Thracian shrines, with a thick cultural layer of over 4 m beneath them. The layer yields dozens of coins dated by the 4th c. BC and a large number of broken Thracian vessels, many animal bones, coins and traces of fire. These material features seem to prove existence of rituals held on rock platforms in front of the temple. If you look at the huge cave altars of the temples above the river, underground galleries and inaccessible karst halls with cut altar niches, you will surely remember an old Thracian myth about Zalmoxis, whom the local Getians venerated as god, and who did miracles in the temple above the Kogayon River.

спомняме за онзи древен тракийски мит за Залмоксис, когото местните гети почитали като бог, и който извършвал мистерии в пещерния храм над реката Когайон.

1. Тракийско скално светилище до с. Стрелково, Силистренско

Светилището е оформено в голяма естествена пещера, наричана от местното население „Баджалията“ с размери около 7X10 м и височина около 6 м. До нея се достига по изсечена в скалата стръмна пътека и тунел, който някога е бил затварян с дървена врата. Южно от пещерата старателно е изсечена обширна аркирана ниша, която без съмнение е играла ролята на храмов олтар с диаметър 3,5 м, ориентиран на изток.

На около 200 м южно от пещерата се намира висока скала, чийто връх е идеално подравнен. Върху тази трапецовидна площадка с размери 3,50X3,00 м много старателно е вдълбан жлеб широк 0,18 м и дълбок 0,45 м, ориентиран север-юг.

Баджалията

1. Thracian Rock-Cut Shrine near Strelkovo (Siliстра District)

The shrine (about 7 m by 10 m and about 6 m high) is built in a big natural cave called by the local inhabitants "Badjaliyata". You can reach it by following first a steep rock-cut path and then a tunnel, which was formerly closed by a wooden door. A large arched niche was neatly cut south to the cave. Undoubtedly, it played the role of a temple altar with a diameter of 3.5 m oriented to the east. Two hundred meters away to the south from the cave there is a high rock. Its top is ideally flat. On this trapezoidal ground (3.5 by 3 m), there is a rabbet (0.18 m wide and 0.45 m deep) cut very neatly and oriented from the north to the south.

Поп Русаново

Поп Русаново

2. Тракийското скално светилище до с. Поп Русаново, Силистренско

Светилището се намира на 4 км южно от „Баджалията“. В обширна пещера, наречена от местното население „Киринджика“ се вижда полукръгла аркирана ниша /олтар/, ориентирана на изток, с диаметър 1,90 м. В югоизточната част на самата пещера старателно е оформена правоъгълна площадка, очертана с дълбоки жлебове, с дължина 4,15 м и ширина 3,05 м. Предполага се, че това е светилището на скалния храм.

В скалния венец над пещерата има любопитен лабиринт, включващ тясна галерия с дължина около 6,00 м и вертикална шахта с височина 5,50 м, която отвежда в обширна естествена пещера. Върху източната ѝ стена старателно е изсечена аркирана ниша /0,40Х0,50 м/ най-вероятно малък олтар единственото място огrevано от слънчевата светлина

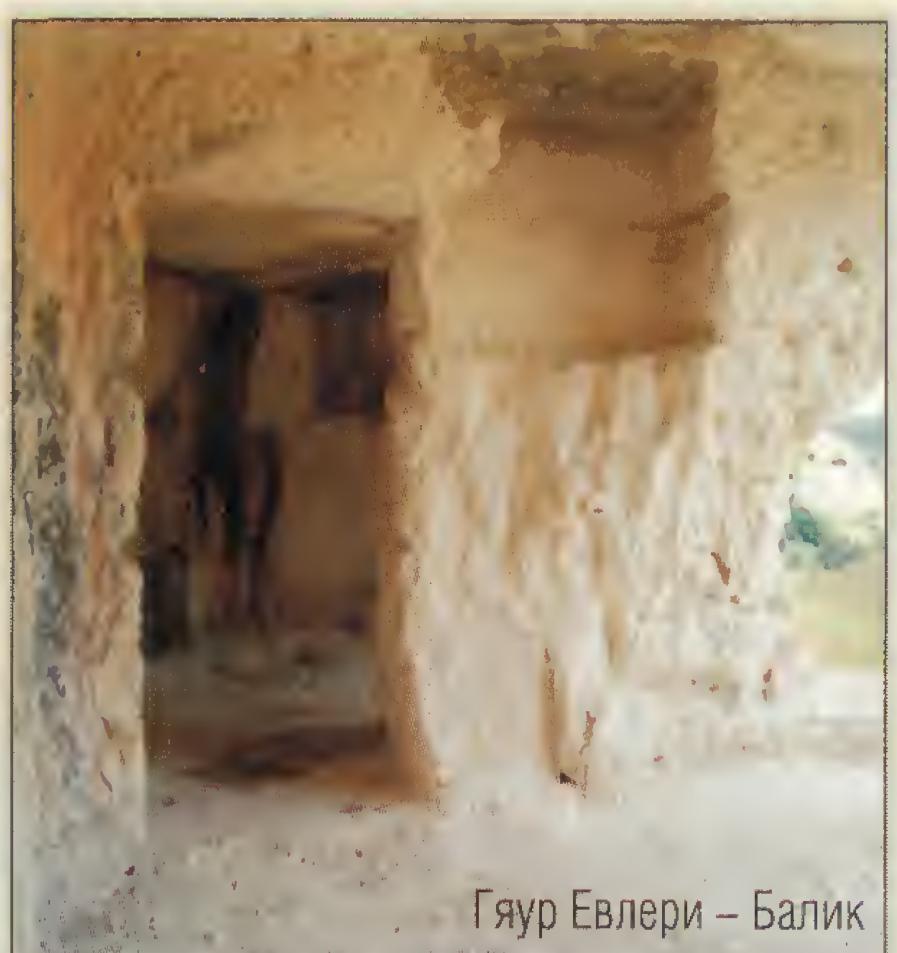
Северно от Киринджика се намира трето светилище. До ефектно природно скално изваяние под форма на мост е изсечена голяма аркирана ниша.

2. Thracian Cave Shrine at the village Pop Rusanovo (Silistra District)

The shrine is situated 4 km away to the south of "Badjaliyata". In a large cave, which the local inhabitants call "Kirindjika", you can see a semi-circular arched altar (with the diameter of 1.90 m) oriented to the east. In the south-eastern part of the cave there is a neatly built rectangular platform. It is lined with deep rabbets 4.15 m long and 3.05 m wide.

In the rock ridge over the cave there is an interesting labyrinth, which includes a narrow gallery about 6 m long and a vertical mine 5.5 m high, which leads into a large natural cave. In the eastern wall, there is a neatly cut arched niche, 0.4 by 0.5 m. Most probably this is a small altar: it is the only place warmed by the sun.

The third shrine is situated north to "Kirindjika". A big arched niche is cut near a striking natural rock sculpture in the shape of a bridge.

КОЛОНИЯТА РАННОВИЗАНТИЙСКИ СКАЛНИ МАНАСИРИ В РАЙОНА НА РЕКА СУХА

Спомена се, че на този етап на проучване това са едни от най-ранните скални манастири, документирани в Долнодунавските земи, Добруджа, на Балканите и въобще в Европа. Разположени са по бреговете на р. Суха и съседното сухоречие /при Думбравени/, като най-голямата съсредоточие е около ранновизантийските кастели от IV–VI в. до с. Балик /античната Адина/, Оногур /античният Палматис/ и Голеш /късноантичния Св. Кирил/. Тук нагледно добиваме впечатление за основните монашески практики през V–VI в. Центърът на монашеския живот ще да е големия киновиален /общежителен/ манастир Гяур евлери /християнски къщи/ на десния бряг срещу крепостта при Балик. Тук проследяваме всички основни помещения, органично свързани в единен организиран манастирски комплекс – централна църква /католикон/, параклис, трапезария, игуменарница и общежително монашеско спално помещение. Недалеч от манастира има

EARLY BYZANTINE CAVE MONASTERY'S COLONY IN THE AREA OF THE SUHA RIVER

It has been already said that at this moment of the research these are some of the earliest documented cave monasteries in the Lower Danube area, Dobrudja, the Balkans and in general in the whole Europe. They are situated on the banks of the Suha River and neighboring dry rivers area (next to Dumbraveni), the biggest concentration is found near early Byzantine castles of the 4th 5th cc. near the Balik village (ancient Adina), Onogur (the ancient Palmatis) and Golesh (late ancient St. Cyril). Here clearly we receive the real picture of basic monastic practice of the 5th 6th cc. The center of the monastic life was a big coenobitic (where several dozen or hundreds of monks live together) monastery Gyaur evleri ("Christian houses") on the right bank opposite the Balik fortress. Here we can see all basic rooms, harmonically weaved into a unitary monastic complex central nave of the church (katolikon), a chapel, a refectory, an abbot's room, and a coenobitic monastic dormitory. Not far from the monastery there are a few hermit's cells and a church-tomb, where

Асар Евлери

Гяур Евлери

няколко отшелнически килии и църква-гробница, където са погребвани монасите. Сходна организация и близък план има манастира при Думбравени. Общежителен, но не така компактно построен е манастира в подножието на крепостта „Асар евлери“ Църквата, гробищната църква и общежитието тук са отделно оформени помещения, разположени недалеч едно от друго. Срещу „Асар евлери“ и няколко километра на юг до с. Хитово има скитове, в които са живели по няколко монаси, вероятно свързани с големите манастири до Балик. Техни дъщерни скитове може да са и разположените още по на север обители при Брестница и Голеш, включващи по една църква и две килии. Някои липтургични особености – правоъгълните апсиди, широките наоси на храмовете, ваните за ритуално измиване предполагат влияния от Сирия и Мала Азия, дошли вероятно с монашеската вълна от Източна Добруджа през V-VI в. Прочее, не изключвам възможността последователите на самия св. Йоан Касиан да имат връзка с монашеската република около Суха река с център Балик /Адина/

monks were buried. The alike organization and plan has the monastery near Dumbraveni. Another coenobitic but not so compactly built monastery is found at the foot of the "Asar evleri" fortress. The church, the cemetery church and the coenobitic room are made here as separate rooms, located not far from each other. Several cloisters are situated in front of the "Asar evleri" and a few kilometers away to the south, near the village Hitovo. Each of them was to house several monks, connected perhaps with big monasteries near Balik. Probably their daughter cloisters are also situated north to the cloister in Brestnitsa and Golesh, which includes one church and two cells. Some liturgy particulars (rectangular apses, wide naoses of the temples, baths for ritual ablution) are supposed to have been influenced by Syria and Asia Minor. They were brought in Dobrudja perhaps with the monks' wave from the Orient in V-VI c. Otherwise, we don't exclude the possibility that St. John Cassian himself had communication with the monastic republic with the center in Balik (Adina) near the Suha River.

Гяур Евлери

Сандъкларъ маара

3. Скален манастир „Гяур евлери” до с. Балик, Тервелско.

Намира се върху десния бряг на р. Суха и се явява най-големият ранновизантийски скален манастир от V–VI в. в България. Разположен е на три нива и включва църква, параклис, игуменарница и голямо общежително скално помещение.

Централната църква католикон е старателно изсечена с наос под формата на квадрат с дължина 3,10 м и височина 1,90 м. Върху източната стена е оформлен триделен олтар. По коридор се достига до голямо общомонашеско скално помещение, в който е вдълбан кладенец за вода. Църквата има квадратен притвор, а до него параклис с правоъгълна апсида. Северно от параклиса има трапезария и игуменарница. Манастирът е преизползван през X в., за което свидетелства керамиката в подножието и няколко руноподобни и кирилски надписи.

Северно от манастира има още две уединени отшелнически килии и църква–гробница „Сандъкларъ маара” за погребване на монасите

3. Cave Monastery "Gyaur Evleri" at the village Balik, (Tervel District).

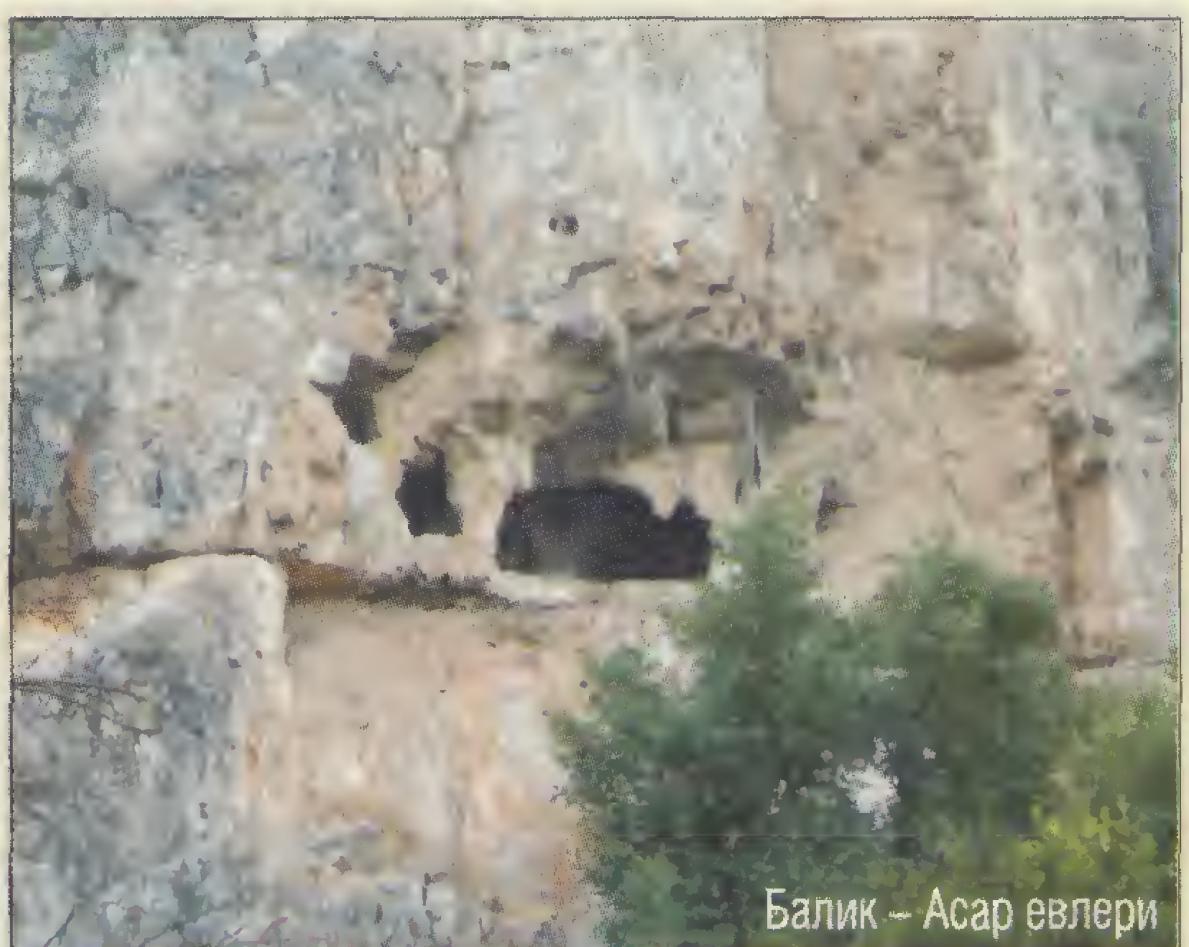
It is situated on the right bank of the Suha River. This is the biggest early Byzantine cave monastery in Bulgaria, dated by 5th–6th cc. It has three levels and includes a church, a chapel, an abbot's room and large rock-cut coenobitic rooms.

The central church (katolikon) is cut neatly, with a square naos (length 3.10 m, height 1.90 m). On the eastern wall, there is a three-part altar. You can follow a corridor to reach a big cave room for monks' assemblies, with a well cut in it. The church has a square narthex, near which there is a chapel with rectangular apse. A refectory and an abbot's room are situated to the north of the chapel. The monastery was functioning in 10th c., the date is proved by the pottery uncovered in its foundation and several runic and Cyrillic inscriptions.

North to the monastery there are also two solitary hermit's cells and a church-tomb "Sandaklar maara" where the monks were buried.

Балик – Тарапаната

Балик – Асар евлери

4. Скална обител „Тарапаната” до с. Балик, Тервелско.

Намира се върху десния бряг на Суха река и на около 300 м западно от църквата гробница. На два етажа през V-VI в. са оформени четири помещения. На долния етаж на две нива са оформени килия и параклис 2,60X2,65 м с ниша в източната стена. До северната стена е изсечена гробна камера. Горният етаж също включва две помещения килия и параклис. Параклисът е правоъгълно помещение с размери 2,50X1,95 м. Върху източната стена е оформена аркирана олтарна ниша, а край северната стена е изсечена скамейка и гробна камера. От параклиса по тясна пътешка достигаме до триъгълна килия с размери 2,90X1,65 м. Тази обител също е преизползвана през X в., за което свидетелстват няколко кирилски надписа и кръстове с разклонени краища.

5. Скален Манастир „Асар евлери” до с. Балик, Тервелско.

Намира се в подножието на ранновизантийска и ранносредновековна крепост и включва църква, погребален параклис и общежително

4. Cave Monastery “Tarapanata”, Balik village (Tervel District).

It is situated on the Suha River's high right bank that is about 300 m to the west from the church tomb. Four rooms were built on two floors during the 5th 6th cc. A cell and a chapel with a niche of 2.60 by 2.65 in the eastern wall of the lower floor are built in two levels. A burial chamber is cut near the northern wall. The upper floor also includes two rooms: a cell and a chapel. The chapel is a rectangular room of 2.50 by 1.95 m. There is an arched altar niche made in the upper part of the eastern wall, and there is a cut bench and a burial chamber by the northern wall. A narrow path leading from the chapel can bring you to a triangle cell, with the size of 2.90 by 1.65 m. This monastery was still used in the 10th century that is confirmed by some Cyrillic inscriptions and crosses with branched ends.

5. Cave Monastery “Asar evlery”, Balik village (Tervel District).

It is situated at the foot of an early Byzantine and an early medieval Bulgarian fortress and includes a church, a burial chapel and a common dormitory

Асаревлери

Брестница

спално помещение, оформени през V-VI в. Църквата е с голям наос 3,20/4,80 м. с правоъгълна апсида върху източната стена и обширен притвор. Има и кладенец за вода, който достига до реката. Южно от църквата е манастирското спално помещение с дължина 11,60 м и ширина 4,00 м. По стените има няколко ниши, а в северния край скална тоалетна. Северно от църквата е погребалния параклис с дължина 4,40 м и ширина 7,30 м. Върху източната стена е оформена олтарна ниша, а в пода са вкопани няколко гробни камери. Северно от църквата по малък коридор и изсечена в скалата пътешка се достига до няколко килии.

6. Скален скит „Вълчанова стая“ до с. Брестница, Тервелско

Над голяма естествена пещера върху левия бряг на Суха река старателно е изсечена триконхална скална църква с притвор от V-VI в.. Наосът е почти квадратен с размери 3,50Х3,40 м, а конхите са полуокръгли с ширина около 2,00 м. Южно от църквата е имало малка килия с размери 2,00Х1,55 м. Между килията и църквата има коридор, а над входа е изсечено правоъгълно поле за

constructed in the 5th 6th cc. The church has a big naos of 3.20 by 4.80 m with a rectangular apse in the upper part of the eastern wall, and a wide narthex. There is also a water spring that flows into river. South to the church, there is a monks' dormitory of 11.60 m length and 4.00 m width. Several niches are cut in the wall, and there is a cave toilet made in the northern part. North to the church there is a burial chapel of 4.40 m width and 7.30 m length. An altar niche is made in the upper part of the eastern wall, with some burial chambers dug under it. A small passage and a narrow path cut in the rock north to the church can lead you to a few cells.

6. Cave cell „Valchanova staya“, Brestnitsa (Tervel District).

Above a big natural cave on the left bank of the Suha River there is a neatly built cave church with three conches and a narthex of the 5th 6th cc. Naos is almost square its size is of 3.50 by 3.40 m, while conches are semicircular of 2.00 m width. South to the church there is a small cell of 2.00 by 1.55 m. Between the cell and the church there is a passage and there is a field for an icon cut above the entrance. The church had been

икона. Църквата е преизползвана през X в., за което свидетелстват рисунки и знаци-графити.

7. Скален скит „Хайдушките къщи“ до с. Голеш, Силистренско.

Намира се върху левия бряг на Суха река срещу ранновизантийска крепост от IV-VI в. Включва скална църква и две килии, разположени на две нива. На долното ниво е църквата, която е лесно достъпна с размери 3,90X2,20 м. Върху източната стена има жлебове за прикрепването на олтарна маса. Килиите на втория етаж са трудно достъпни, но добре оформени и измазани с варов разтвор. Рисунки и знаци графити свидетелстват за преизползване през X в.

8. Скален манастир до с. Хитово, Добричко

Намира се на левия бряг на р. Суха и включва обширна скална църква с размери 3,20X6,10X2,80 в. и със старательно изсечена правоъгълна апсида. До църквата са оформени три килии, свързани верижно. Върху стената на крайната килия са изсечени ниши, а в пода на средната – две погребални гробни камери.

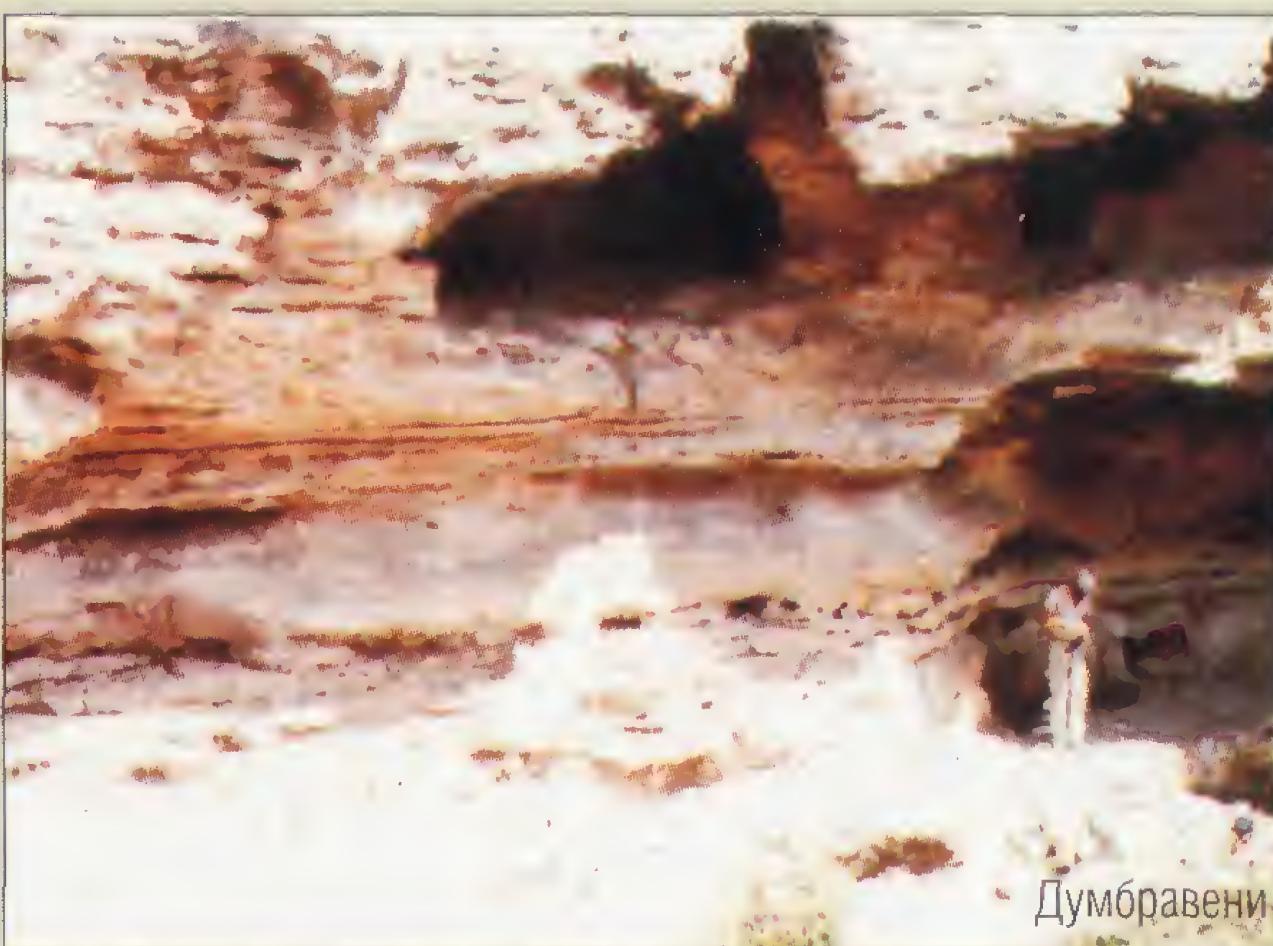
used until the 10th c., which is confirmed by drawings and graffiti.

7. Cave cell “Haidushkite kashti”, Golesh (Siliстра District).

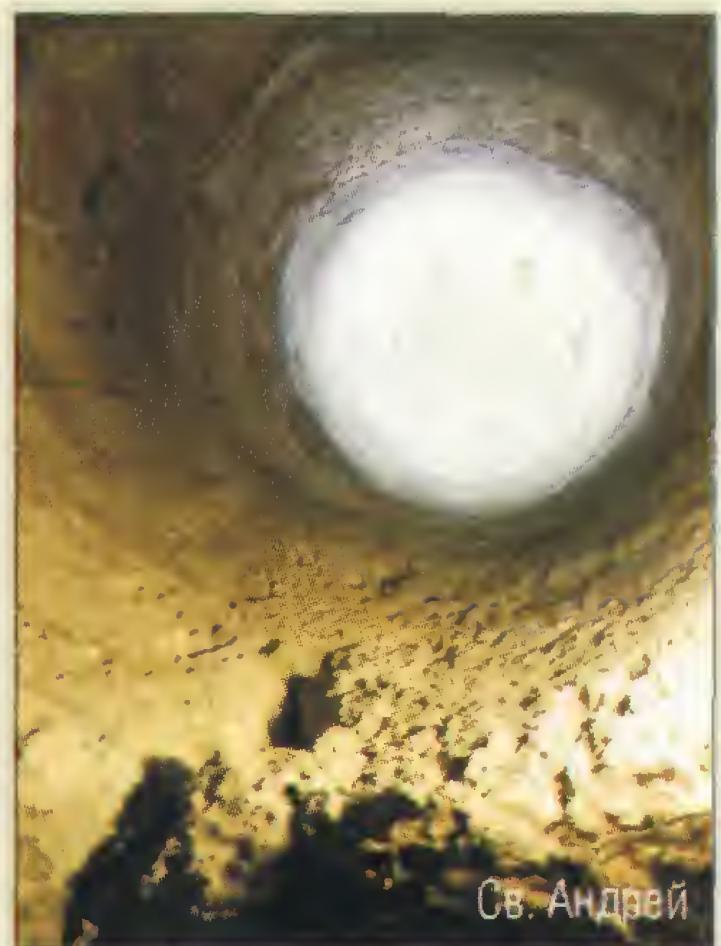
It is situated on the left bank of the Suha River in front of an early Byzantine fortress of the 4th 6th cc. It includes a cave church and two cells placed on two levels. On the bottom level there is an easily accessible church of 3.90 by 2.20 m. The top of the eastern wall has rabbets used for attachment of the altar table. Cells on the second floor are difficult to reach but well decorated and covered with mortar. Drawings and graffiti witness that the cell had been used until the 10th century.

8. Cave Monastery near Hitovo (Dobrich District).

It is situated on the left bank of the Suha River and includes a big cave church of 3.20 by 6.10 by 2.80 m. with a neatly cut rectangular apse. Near the church, there are three cells joint in a chain. The top of the wall in the last cell has a few cut niches, two burial chambers are made in the floor of the middle cell.

Думбравени

Св. Андрей

9. Скалният манастир до с. Думбравени, окр. Констанца

Недалеч от колонията по р. Суха, при с. Думбравени преди около 15 г. бе открит нов скален манастир, изсечен на два хоризонта. Горният хоризонт включва едноапсидна еднокорабна църква с притвор голям колкото наоса. Апсидата е обширна около 1,45X150 м, наосът 2,50X150 м, притворът 2,75X160 м. Западно от притвора е оформлен погребален параклис с полукръгла апсида, ориентирана на запад, която е своеобразна контраапсида на апсидата на църквата, ориентирана на изток. Параклисът е почти квадратен с дължина около 1,75 м, а апсидата е с диаметър около 1,00 м. Северно от него са оформени три гробни камери, след които следва дълъг тесен коридор с ниши. По всичко личи, че монашеските килии са били на долния етаж, където има следи от изсичане на помещения.

10. Скалната обител "Св. Андрей" в района на с. Йон Корвин, окр. Констанца

Християнското предание гласи, че по жребий на Св. Андрей Първозванни се паднало да христианизира Западното

9. Cave monastery at the village Dumbraveni, Constanta District (Romania).

A new cave monastery was discovered at the village Dumbraveni not far away from the colony in the dry rivers area (not far from the Suha River) about 15 years ago. It had two horizons: the upper one included a church with one apse and one nave, and a narthex as big as naos. The apse is about 1.45 by 150 m, the naos 2.50 by 150 m, the narthex is 2.75 by 160 m. West to the narthex there is a burial chapel with semi-circular west-oriented apse, which is a peculiar counter-apse to the church apse, which is east-oriented. The chapel is almost square, about 1.75 m long, with the diameter of the apse about 1.00 m. North to it there are three burial chambers, which are followed by a long narrow corridor with niches. All signs tell that the monks' cells were situated on the lower floor, which still keeps traces of rock-cut rooms.

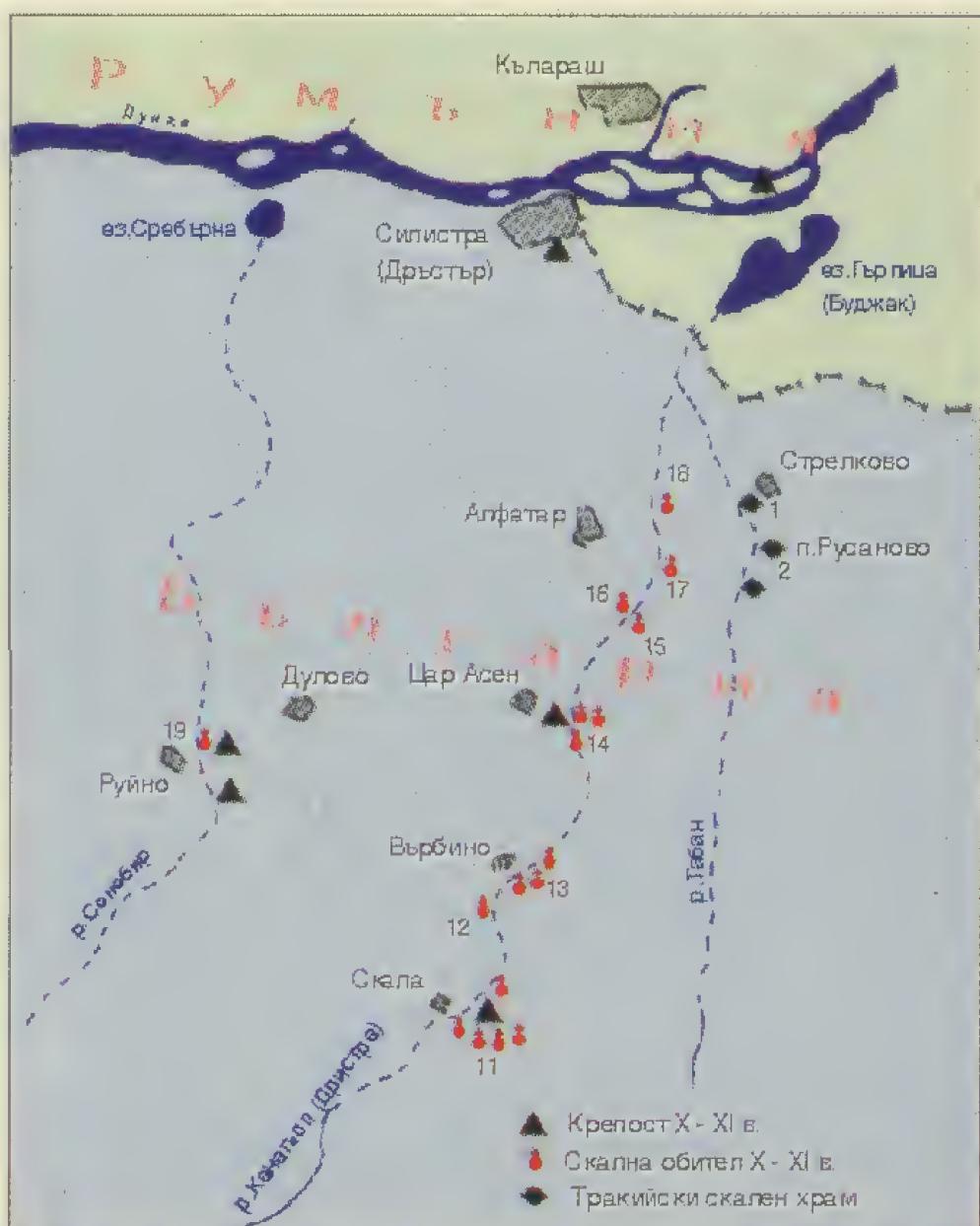
10. St. Andrew's Cave Monastery near the village Ion Corvin (Constanta District)

A Christian legend says that St. Andrew's lot was to Christianize the Western Black Sea region, and Dobrudja,

“Св. Андрей”

Черноморие, респективно Добруджа. Това сведение е опорна база на една легенда, формирана около средата на XX в., според която в средата на I в. сл. хр. в малка пещера в района на с. Йон Корвин е пребивавал и проповядвал Св. Андрей. Пещерата всъщност е естествена скална кухина, която е дообработвана с оформянето на апсида и контраапсида. В този вид тя наумява ранновизантийските скални църквици от края на IV–VI в. в Думбравени и района на гр. Каварна в м. Яйлата

respectively. This information served as a source for the legend emerged about middle 20th c., according to which St. Andrew lived and preached in a small cave near the village Ion Corvin in the middle I c. AD. The cave, in fact, is a natural rock cavity, which was decorated with an apse and a counter-apse. Thus it reminds of the early Byzantine cave churches of the late 4th 6th cc. in Dumbraveni and Yailata (Cavarna District).

КОЛОНИЯТА РАННОСРЕДНО-ВЕКОВНИ СКАЛНИ МАНАСТИРИ ПО Р. КАНАГЬОЛ /ДРИСТРА/

Това е най-голямата документирана колония скални манастири от епохата на Първото българско царство, а и изобщо от X в. в границите на средновековна България и на Балканите. Простира се на разстояние над 50 км по средното русло на сухоречието Карагъол /средновековната река Дристра/, по която през IX–X в. преминава най-важния път в българската държава, свързвал

A COLONY OF EARLY MEDIEVAL CAVE MONASTERIES ALONG THE KANAGYOL RIVER (DRISTRA)

This is the biggest documented colony of cave monasteries dated by the time of the First Bulgarian Kingdom, and generally in the medieval Bulgaria and the Balkans of 10th c. It extends over 50 km along the middle flow of the dry Kanagyol (the medieval Dristra River), which served as the most important way into the Bulgarian state in 9th 10th cc., and which connected the capitals Pliska and Preslav with the bishop's and

Канагьол

Цар Асен

столиците Плиска и Преслав с епископската и патриаршеската /между 927–971/ резиденция в Дръстър /Силистра/. Колонията включва около 50 скални обители /манастири, лаври, скитове, църкви, килии, отшелнически пещери и скални колони/, основно групирани в по-близките и далечни околности на ранносредновековните крепости Скала, Цар Асен, Алфатар и Руйно /тя е на съседното сухоречие Сенебир/. Центрове на монашеския живот са киновиалните /общежителни/ скални манастири до Върбино и Алфатар, стълбниците до с. Васил Левски и лаврата от келиоти в подножието на крепостта Цар Асен. Тъкмо в Цар Асен е открит старобългарски кирилско-глаголически надпис от началото на X в., написан от Манасий инок, който е сред първостоителите на монашеската организация в този край. Впрочем по Канагьол има податки за мнозинството монашески практики, ползващи се популярност през X в.

Живота в скалните манастири е продължил след края на X до около средата на XI в., когато тези земи влизат в границите на Византия. Изглежда са

patriarch's residence in Drister (modern Silistra), between 927–969. The colony included about 50 cave cloisters (monasteries, churches, laurae, cells, hermit's caves and cave colonies), mainly grouped around the early medieval fortresses Skala, Tsar Asen, Alfatar and Ruino (which is found on the neighboring dry river Senebir). The centers of monastic life were the coenobitic cave monasteries at Verbino and Alfatar, stylites (hermits who lived on rock columns) at the village Vasil Levski and Kelliot's laura at the foot of the fortress Tsar Asen. Right in the Tsar Asen was found an Old Bulgarian inscription in Cyrillic–Glagolitic alphabet, dated by 10th c., written by a monk called Manasius, who was one of the founders of monasticism in this area. Nevertheless, there were numerous monastic practices that were popular in 10th c.

Life in the cave monasteries went on from the late 10th c. to the middle of 11th c., when these lands were adjoined to Byzantium. It seems that they were functioning until the big invasion of the Pechenegs in 1036, when the monks had to migrate together with the rest of the population.

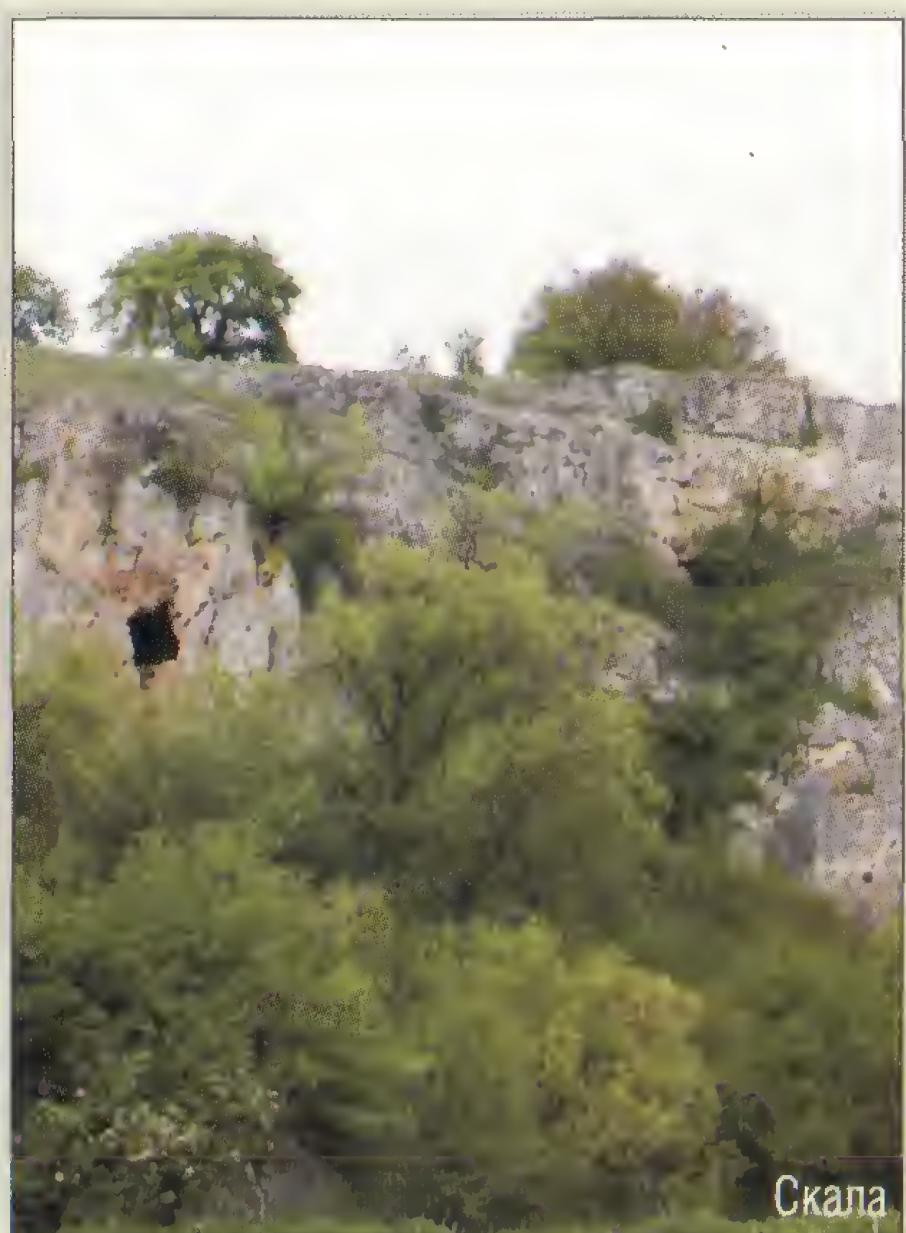
обитавани до големите нашествия на печенегите от 1036, когато заедно с населението емигрират и монасите.

11. Скални обители под ранно-средновековната крепост до с. Скала, Силистренско

В скалният венец под крепостта Скала на десния бряг на Канагъол са оформени 8 скални монашески обители. На най-долното ниво и съответно най-достъпна е била скалната църква, но от нея е запазена само аркираната олтарна ниша с ширина 0,72 м и височина 0,58 м. Над нея на недостъпна височина са оформени 4 килии, едната от които е обширно елипсовидно помещение със скамейка 4,90X3,80 м, ползвано за зимен огрев на монасите. Северно от крепостта се намира крипта с три гробни камери, в която са погребвани монаси. По стените на помещенията са врязани десетки рисунки и знаци графити кораб с кръст над кърмата, фигури на монаси, светци и много кръстове и руноподобни знаци.

12. Скален манастир „Хайдушките къщи“ до с. Върбино, Силистренско

Намира се върху левия бряг на

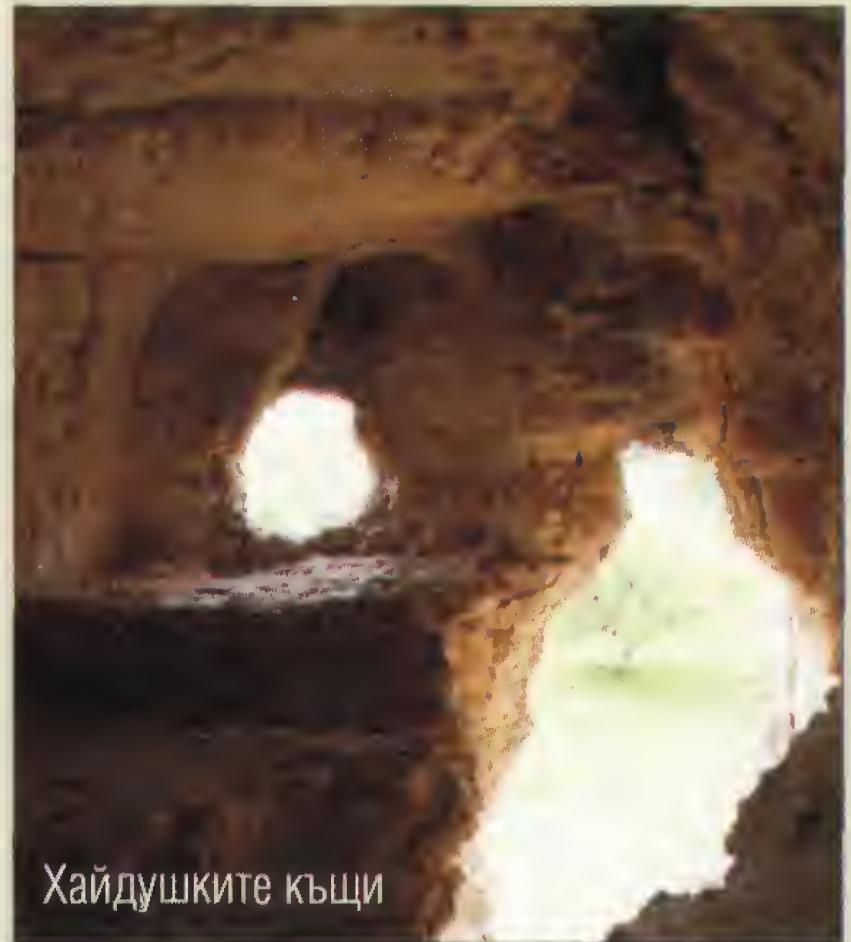

11. Cave Monasteries near the Early Medieval Fortress at the Village Skala (Silistra District).

The rock near the fortress Skala on the right bank of the Kanagyol River has 8 cave monastic cloisters. The lowest and therefore the most accessible level there had a cave church, but the only thing still preserved from it is the arched altar niche, 0.72 m wide and 0.58 m high. Above it, at the inaccessible height, there are four cells, one of which is a large elliptic room with a bench of 4.90 by 3.80 m; it seems that the monks used to warm themselves there at winter time. North to the fortress there is a crypt with three burial chambers, where the monks were buried. The walls of this room keep dozens of pictures and graffiti a nave with a cross above the stern, figures of monks, saints and many crosses and runic signs.

12. Cave Monastery “Haidushkite kashti” at the village Varbino (Silistra District)

It is situated on the left bank of the

Канагъол, южно от пътя Дуло-Тервел. Включва църква, крипта, трапезария, килии и помощни помещения, свързани в единен манастирски комплекс. Църквата е в южната част и е най-обширното помещение с дължина 4,90 м, ширина 2,50 м и височина 2,65 м. Върху източната стена е изсечена аркирана олтарна ниша. До църквата има второ обширно помещение с ниша на северната стена, вероятно ползвано за трапезария. Над него на горно ниво старателно са изсечени още четири килии, а под тях обширно помещение със стопанско предназначение. Върху стените на килиите са врязани кирилски надпис, руноподобни знаци и няколко кръста с разклонени краища

На 20 м южно от църквата в същия скален венец се намира манастирската крипта.

13. Скален манастир „Върбинските пещери“ до с. Върбино, Силистренско

Разположен е върху десния бряг на Канагъол на около 4 км северно от манастира „Хайдушките къщи“. Манастирът включва скална църква, крипта, игуменарница и още три килии в

Kanagyol River south to the road leading from Dulovo to Tervel. It includes a church, a crypt, a refectory, cells and supporting rooms, connected in one coenobitic monastery. The church is in the southern part and is the biggest room: 4.90 m long, 2.50 m wide and 2.65 m high. An arch altar niche is cut in the upper part of the eastern wall. Close to the church there is the second largest room with a niche in the northern wall; the room was probably used as a refectory. Above it, on the upper floor, there are four more neatly cut cells, with a large household room under them. The upper parts of wall in cells are covered with carved Cyrillic inscriptions, rune-like signs and several crosses with branched ends.

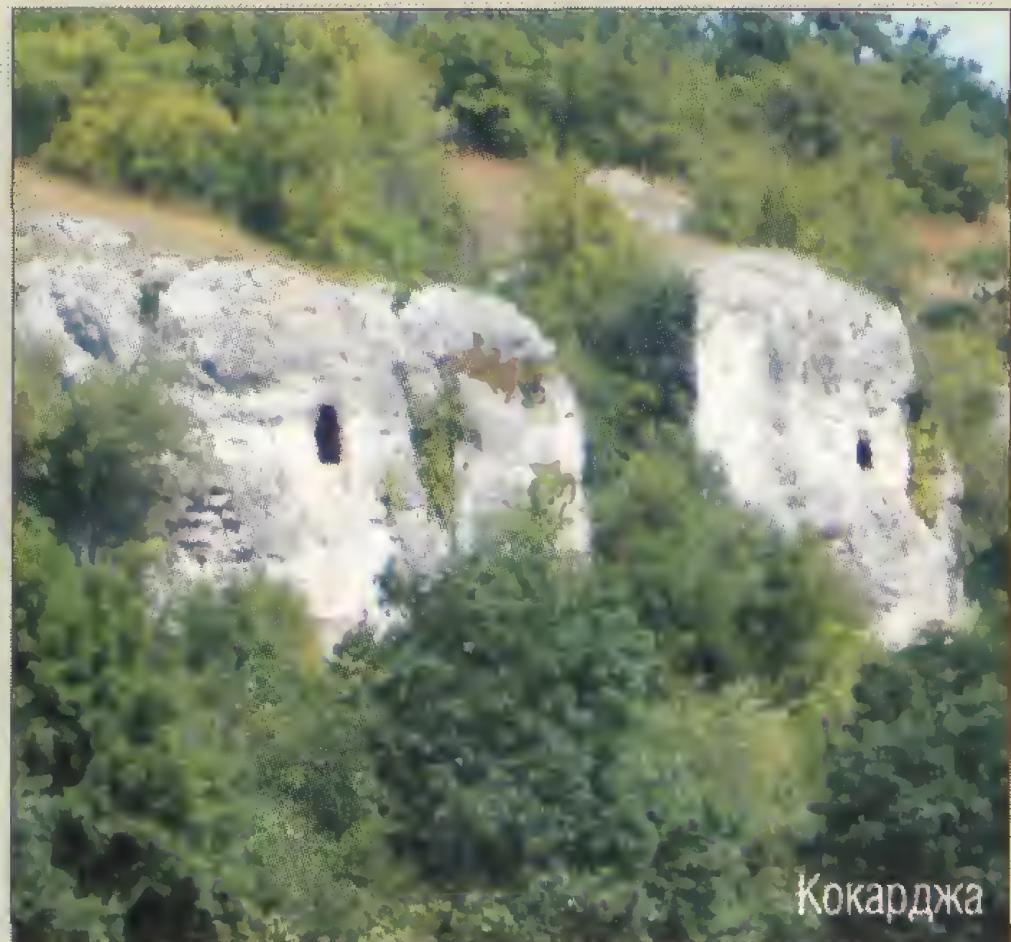
There is a monastic crypt situated in the same rock at the distance of 20 m south to the church.

13. Cave monastery "Varbinskite peshteri" at the village Varbino (Silistra District)

It is situated on the right bank of the Kanagyol, about 4 km away south to the monastery "Haidushkite kyshti". The monastery included a cave church, a crypt, an

Върбинските пещери

Кокарджа

северна посока. Църквата е най-голямото и най-лесно достъпно помещение в комплекса с дължина 5,80 м, ширина 2,00 м и височина 2,05 м. Има формата на издължена правоъгълна еднокорабна сводеста базилика с полукръгла апсида върху източната стена. Над нея на втори етаж е оформена крипта, в която са вдълбани три гробни камери. Северно от криптата по каменна стълба се достига до игуменарницата. По стените на църквата и коридора са врязани графити-образ на светец и кръстове с разклонени краища

На около 20 м северно от входа към църквата в естествени пещери са изсечени три монашески килии, в които са оформени ниши за икони и кандила. Още по на север, върху левия бряг на сухоречието са оформени две двойки килии с гробове. Изглежда са обитавани от отшелници, свързани с манастира.

14. Скални монашески обители в м. "Кокарджа" до с. Цар Асен, Силистренско.

Върху двета бряга на р. Канагъол в подножието на ранносредновековната българска крепост от IX–XI в. е оформена обител, включваща 3 църкви и 8 килии.

abbot's room and three more cells in the northern direction. The church is the biggest and easiest accessible room in this complex, 5.80 m long, 2.00 m wide and 2.05 m high. It had the form of a long rectangular one-nave vaulted basilica with a semi-circular apse in the upper part of the eastern wall. Above it, on the second floor, there is a crypt with three burial chambers cut in it. North to the crypt, there is a stone staircase by which you can reach the abbot's room. Walls in the church and in the corridor are covered with carvings of graffiti of saints and crosses with branched ends.

At about 20 m north to the church entrance, in a natural cave, there are three monastic cells with niches for icons and icon-lamps. Further to the north, on the left bank of the dry river, there are two pairs of cells with graves. It seems that the place was inhabited by the hermits connected with the monastery.

14. Cave monasteries at "Kokardja", village Tsar Asen (Silistra District)

On two banks of the Kanagъol River, at the foot of the early medieval Bulgarian fortress of 9th–11th cc., there is a monastery, which includes 3 churches and 8 cells. The cave rooms are scattered at the distance of

Цар Асен

Алфатар – Гаргешката църква

Скалните помещения са разпръснати на около 2–3 км едно от друго. Изглежда тук са обитавали келиоти, които са се събирали заедно на общи литургии само на празници. Център на религиозния живот ще да са били скалните църкви. Добре е запазена само едната, оформена в скален венец под чешмата „Кокарджа“. Има овална форма с дължина 2,95 м и височина 2,00 м. В средата на източната стена е оформена полукръгла аркирана олтарна ниша.

На около 100 м северно от църквата са изсечени две скални килии, разположени една над друга. Долната е с размери 4,30X4,20 м., а горната е с размери 2,80X2,40 м.

15. Скален скит „Гаргешката църква“ в м. „Суха чешма“ до гр. Алфатар.

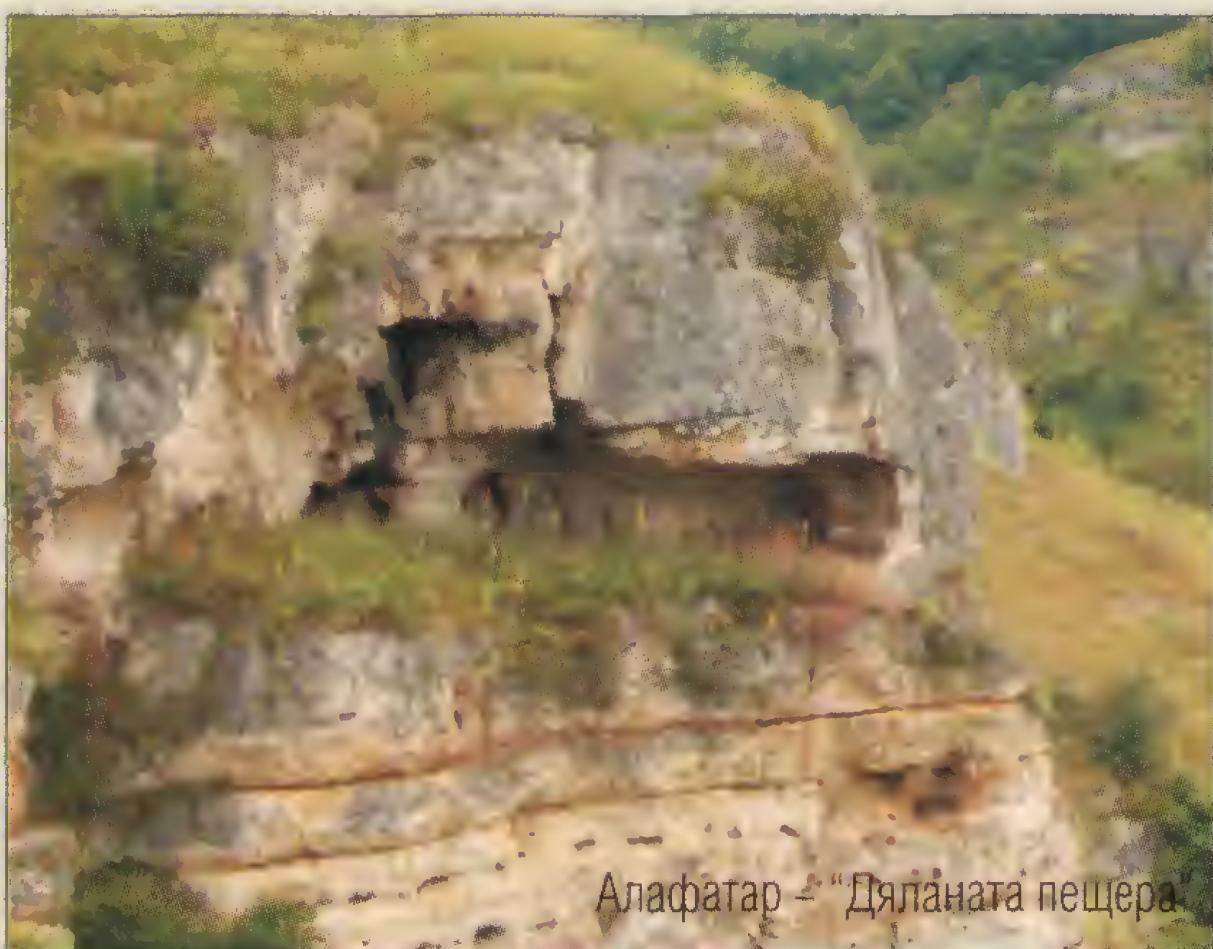
Върху десния бряг на р. Канагъол много старателно е изсечена голяма скална църква с форма на еднокорабна едноапсидна сводеста базилика с дължина 6,45x2,15x2,70 м.. Западната половина на наоса е уширена под формата на притвор. Апсидата е широка 2,90 м, но олтарната маса не е довършена. Южно от църквата е започнато

about 2–3 km away from each other. It seems that they were inhabited by the Kelliots, who gathered together for common liturgy and holidays. Center of religious life were cave churches. There is only one of them that is well preserved, it is built in the rock at the natural fountain "Kokardja". It is oval in shape, 2.95 m long and 2.00 m high. In the middle of the eastern wall there is a semi-circular arched altar niche.

About 100 m north to the church, there are two cave cells one above the other. The one below is 4.30 by 4.20 m, the one above is 2.80 by 2.40 m.

15. Cave cloister "Gargeshkata tserkva" at "Suha cheshma" near Alfatar.

On the right bank of the Kanagyol River there is a neatly cut large cave vaulted basilica, with one nave and one apse, 6.45 by 2.15 by 2.70 m. Western half of the naos is enlarged to make a narthex. The apse is 2.90 m wide, but the altar table is not finished. South to the church is seen another large room at the initial stage of carving, but also unfinished. At the

Алафатар – „Дяланата пещера“

Алафатар – „Дяланата пещера“

вдълбоването на друго голямо помещение, останало също недовършено. На 6 м северно от църквата и на 7 м над терена е изсечена недостъпна монашеска килия с размери 3,40Х2,90Х1,60. В източната стена е оформена ниша за поставяне на икона и кандило. Вляво от входа в пода на килията е вдълбано огнище.

16. Скален скит „Дяланата пещера“ в м. „Суха чешма“ до гр. Алфатар.

Намира се на левия бряг на Канагьол на около 800 м северно от „Гаргешката църква“. В скален венец са оформени църква и килия. Църквата вероятно е имала правоъгълен план, но сега западната ѝ половина е срутена. Напълно съхранена е източната половина с дълбока трапецовидна олтарна ниша широка 1,20 м, дълбока 1,40 м и висока 1,65 м. До църквата в естествена пещера е оформена килия с вдълбано в пода огнище и две арковидни ниши върху източната и северната стени. В църквата и килията са съхранени над 60 ранносредновековни рисунки и знаци-графити кръстове, руноподобни знаци, изображения на светци, монаси, конници,

distance of 6 m north to the church and 7 m above the ground there is an inaccessible cell of 3.40 by 2.90 by 1.60 m. A niche for an icon and an icon-lamp is cut in the eastern wall. Left to the entrance, a hearth is cut in the floor.

16. Cave Cloister "Dylanata Peshtera" at "Suha Cheshma", Alfatar.

It is situated on the left bank of the Kanagyol River, about 800 m north to the "Gargeshkata Tserkva". The rock houses a church and a cell. The church seems to have had a rectangular shape, but unfortunately its western part is destroyed. Its eastern part has been preserved entirely, with a deep trapezoidal altar niche 1.20 m wide, 1.40 m deep and 1.65 m high. Near the church in a natural cave, there is a cell with a hearth cut in the floor and two arched niches in the upper part of the eastern and northern walls. The church and the cell preserved over 60 early medieval pictures and graffiti crosses, runic signs, depictions of saints, monks, horsemen, as well as a damaged Cyrillic

както и един повреден кирилски надпис. inscription.

17. Скален манастир в м. „Пенчов път“ до гр. Алфатар

Този голям манастир включвал църква, голямо общомонашеско помещение /трапезария?/, игуменаарница до нея и 9 верижно свързани килии. На най-долното ниво и най-лесно достъпна е била църквата, но е полуразрушена. От нея е запазена добре изсечената аркирана олтарна ниша. Над църквата е била игуменаарницата – добре оформено малко правоъгълно помещение с размери 3Х2 м, с правоъгълен прозорец, гледащ към реката. Килиите са дооформени естествени пещери, в някои от които има ниши за кандила и икони. Този голям киновиален /общежителен/ манастир е бил един от центровете на монашеския живот по Канагъол-Дристра през X в.

18. Скални обители на отшелници-стълпници в м. „Братила“ до с. Васил Левски

Върху десния бряг на Канагъол между гр. Алфатар и с. Васил Левски има две естествени съседни скални колони, върху които през X в. са се подвизавали

17. Cave monastery at "Penchov Pat", Alfatar

This big monastery included a church, a big common room (refectory?), abbot's room near it and 9 chained cells. There was a church at the lowest and most accessible level, but it is almost destroyed. What remained of it is a neatly cut arched altar niche. Above the church there was an abbot's room a small well-built rectangular room of 3 by 2 m, with a rectangular window looking over the river. The cells were made in natural caves with niches for icon-lamps and icons in some of them. This big coenobitic monastery was one of the monastic centers in Kanagyol-Drister region in 10th c.

18. Cave Monasteries for Hermits-Stylites at "Bratila" (village Vasil Levski)

On top of the right bank of the Kanagyol between Alfatar and the village Vasil Levski there are two natural neighboring rock columns, on top o

Братила

Руйно

отшелници. В подножието на по-
голямата колона в голяма естествена
пещера е оформена обширна скална
църква с дължина 9,10 м, ширина 5,00 м и
височина 2,70 м. В източната ѝ стена
старателно е изсечена арковидна олтарна
апсида с ширина 1,20 м и олтарна маса.
Върху южната стена до входа е изчертан
старателно двумачтов кораб с висок нос и
кръст над кърмата. Вероятно е аллегория
на църквата, направлявана от своя
кормчия Христос.

Под втората скална колона има
естествена пещера със следи от
допълнителна обработка и кръст над
входа.

19. Скален скит в м. „Аязмо” до с. Руйно, Дуловско

Намира се върху левия скалист бряг
на сухоречието „Сенебир” срещу
ранносредновековна крепост от X–XI в. и
недалеч от мюсюлманско алианско
светилище, посветено на Демир баба.
Манастирът включва църква, 3 килии,
игуменарница и крипта. Църквата е
правоъгълно помещение с размери
3,80X2,00 м. Върху източната стена
старателно е изсечена олтарна ниша с

which hermits–Stylites lived in 10th c. At
the foot of the biggest column in a big
natural cave is cut a large cave church,
9.10 m long, 5.00 m wide and 2.70 m high.
An arch-shaped altar apse of 1.20 m
width and an altar table are neatly cut in
its eastern wall. In the upper part of the
southern wall by the entrance there is a
neatly carved two-master vessel with a
high bow and a cross above the stern. It
seems to be an allegory of the church led
by its steersman Christ.

Near the second column, there is a
natural cave with traces of manual work and a
cross above the entrance.

19. Cave cloister at “Ayazmo” (Ruino, Dulovo)

It is situated on the left rocky bank of the
dried river Senebir in front of the medieval
fortress of 10th 11th cc. and not far from an
Alian Moslem (Shiite) shrine dedicated to
Demir-baba.

The monastery included a church, 3
cells, an abbot's room and a crypt. The
church is a rectangular room of 3.80 by
2.00 m. In the upper part of the eastern wall
there is a neatly cut altar niche 0.55 m wide

Руйно

Мурфатлар

ширина 0,55 м и височина 0,85 м. Южно и непосредствено свързана с нея е килията на игумена, а западно от нея има още три килии. На около 30 м южно от църквата, в съседен скален венец е оформена криптата. Представлява триъгълно помещение с размери 6,80x3,60 м. В североизточния ъгъл старателно е изсечена гробна камера, затваряна с капак, а над нея – малко помещение за съхраняване мощите на монасите.

and 0.85 m high. South to this room and joint with it is the abbot's cell; west to it there are three more cells. At a distance of about 30 m south to the church, built in the neighboring rock ridge is a crypt. It is a triangular room of 6.80 by 3.60 m. A burial chamber closed by a lid is neatly cut in the north-eastern corner, with a small room above it, where the monks' relics were preserved.

Скалната монашеска обител до Мурфатлар /Басараби/, окръг Констанца.

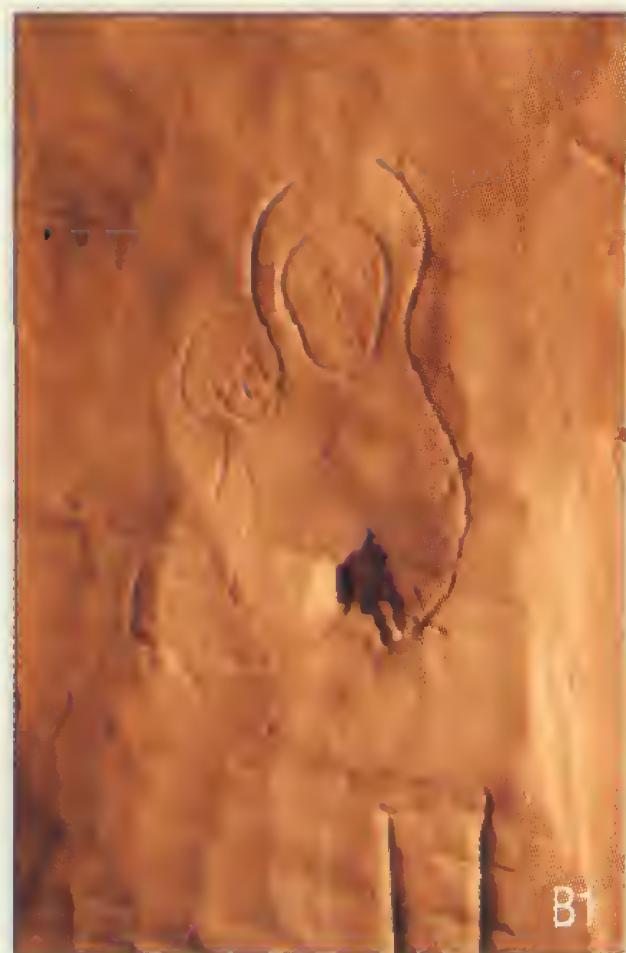
Това е най-големият документиран ранносредновековен скален манастир в Добруджа и на Балканите, който с многобройните си култови помещения, стотици рисунки, знаци, старобългарски кирилски, глаголически, гръцки, и рунически надписи се явява основен извор за историята, културата и изкуството на Добруджа. Оформен е към началото на X в. във връзка със строителството на големия добруджански каменен вал и включва 6 църкви и

Cave cloister at Murfatlar /Basarabi/, Constanta.

This is the most documented early medieval cave monastery in Dobrudja and on the Balkans, which with its numerous ritual rooms, hundreds of pictures, signs, early Bulgarian Cyrillic, Glagolitic, Greek and Runic inscriptions is the main source for history, culture and art of Dobrudja. It was built in the early 10th c. in connection with construction of the biggest Dobrudjan rock wall, and included 6 churches and chapels, 4 cells, crypts and several galleries. This monastery is not

B1

B1

B1

параклasi, 4 килии, крипти и няколко галерии. Това обаче не е манастир в традиционния смисъл на това понятие, защото липсват общомонашеските помещения на обжежителния манастир, трапезария, верижно свързани килии, обща църква, обща гробница и пр. По всичко изглежда, че тук обитавали 4–5 монаси келиоти, обединени в малка лавра, като всеки има собствена цървица /почти всички са миниатюрни/, килия и води автономен живот. Само при големи празници се събирили в големия скален храм B-4, в който има следи от живопис. В архитектурата на църквите, специфичната червенофигурна живопис и организацията долавяме влияния от малоазийския монашески център от IX–X в. в Кападокия. Мнозинството надписи и графити са оставени от старобългарски монаси, но някои гръцки и рунически текстове предполагат присъствие на калугери от други народности. Манастирът е изоставен в края на X или началото на XI в. при нашествия на варяги или печенеги.

20. Скална църква B-1 в Мурфатлар.

Вдълбана е на височина в меката скала /тебешир/. Има издължена

such in the fullest sense of the word, because there are no rooms for the monks' assemblies, typical of a coenobitic monastery: refectory, chained cells, common church, common tomb, etc. It seems that the place was inhabited by 4–5 monks–Kelliots, united in a small laura, as each had one's one church (almost all of them very small) and a cell and led autonomous life. During important holidays they gathered in a big cave temple B-4, which holds traces of painting. The architecture of the church, a peculiar red–figured painting and organization bears traces of the monastic center of 9th–10th cc. in Cappadocia, Asia Minor. Numerous inscriptions and graffiti were left by the old Bulgarian monks there, but several Greek and runic texts suggest presence of the monks from other places there. The monastery was destroyed in the late 10th or early 11th c. during the invasion of the Varangians or Pechenegs.

20. Cave church B-1 in Murfatlar.

It is cut on top of a soft rock (tebeshir). It has a long basilica–like form with naos,

B2

базиликална форма с наос, една апсида и обширен притвор. Притворът е с размери 2,20X1,60X2,10 м, наосът е с размери 2,10X1,88X2,05 м, а апсидата е полукръгла с диаметър 1,80 м. На върха ѝ въглите на апсидата монолитно са изсечени олтарна маса и още два постамента, навярно протейзис и диаконикон. В притвора и наоса също са изсечени постаменти и скамейки за сядане. Върху стените на наоса и притвора са врязани десетки кръстове-графити в най-различни комбинации, фигури на животни, четири рунически и един старобългарски кирилски надпис, който се чете „Дължни сме”

21. Скална църква B-2 в Мурфатлар.

Намира се на повърхността на скалния масив и се състои от наос, притвор и полукръгъл олтар с масивно изсечена олтарна маса. Това всъщност е малък параклис с размери на наоса 1,10X2,20 м, на притвора 1,12X1,35 м, а диаметъра на апсидата е 1,90 м.. Върху стените са врязани десетки рисунки и знаци-графити, като преобладават тези с християнско съдържание - кръстове, ботуши /символ на поклонниците/, риби

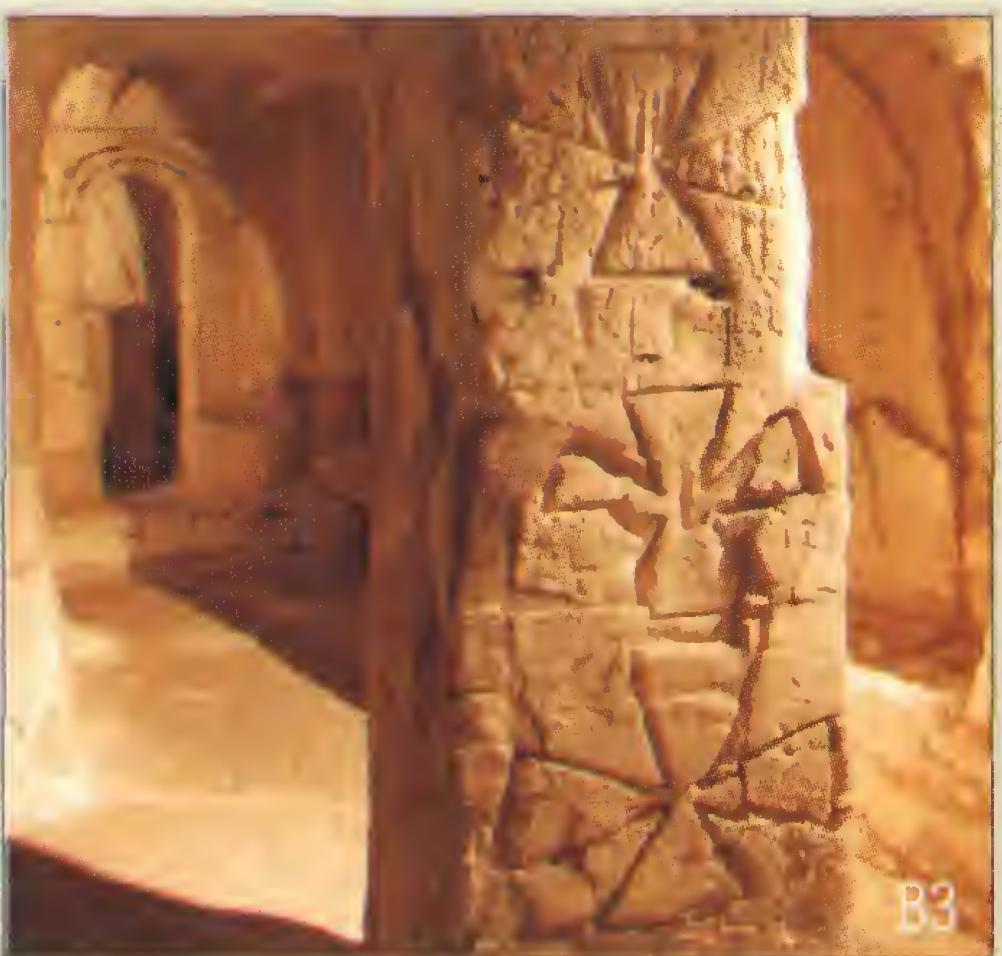
one apse and a large narthex. The narthex is 2.20 by 1.60 by 2.10 m, the naos is 2.10 by 1.88 by 2.05 m; the apse is semi-circular, with the diameter of 1.80 m. There is a monolithic altar table and two more pedestals (probably a protasis and diaconicon) cut in the upper corner of the apse. Pedestals and benches are cut in the narthex and naos. In the upper parts of the walls of the naos and the narthex there are carvings of dozens of graffiti: crosses in different combinations, animals, four runic and one old-Bulgarian inscription in Cyrillic, which reads: “*We must*”.

21. Cave church B-2 in Murfatlar

It is situated on a rock massive and consists of a naos, narthex and a semi-circular altar with an altar table cut in massive. This is, in fact, a small chapel with the size of the naos 1.10 by 2.20 m, and the narthex 1.12 by 1.35 m; the diameter of the apse is 1.90 m. There are dozens of carvings and graffiti-signs in the upper part of the walls, most of them of Christian contents - crosses, boots (symbols of worshippers), fish (symbol of

B3

B3

/Символ на Христос/, кръстове с оширени краища. Освен тях са рисувани конници, а върху фрагмент от стената е врязан старобългарски кирилски надпис, който се разчита „Ние сме писали”.

22. Скална църква B-3 в Мурфатлар.

Разположена е под B-2 и представлява погребален параклис със сводест правоъгълен наос ($2,50 \times 2,20 \times 2,10$ м) и полуокръгла апсида с монолитна олтарна маса. До църквата се намира параклис с две гробни камери. По стените са нанесени над 50 кръста-графити, свастики, птици, кораб с кърмчия (символ на църквата, направлявана от Христос) и пр.

23. Скална църква B-4 в Мурфатлар.

Това е най-големия „съборен” храм в скалната обител с размери на засводения наоса $7,00 \times 3,50$ м. Притворът е малък със сводест таван, а олтарната преграда между наоса и апсидата е оформена с четири монолитни колони. Апсидата е полуокръгла и засводена с три монолитни постамента, които играят ролята на олтар, протейзис и диаконикон. Над олтарната преграда има едноцветна архитектонична живопис с червена охра.

Christ) and crosses with branched ends. Besides these, there are horsemen, and above in the wall there is a Cyrillic inscription cut in Old Bulgarian, which reads: "We wrote this".

22. Cave church B-3 in Murfatlar.

Lying under B-2, it represents a burial narthex with vaulted rectangular naos ($2.50 \times 2.20 \times 2.10$ m) and a semi-circular apse with a monolithic altar table. Close to the church there is a narthex with two burial chambers. The wall is covered with over 50 graffiti: crosses, swastika, birds, a nave with a steersman (symbolizing the church led by Christ) and other.

23. Cave church B-4 in Murfatlar.

This is the biggest "cathedral" in this cave monastery, with the size of the vaulted naos of 7.00 by 3.50 m. The narthex is small, with vaulted ceiling, and the altar wall between the naos and the apse is designed with four monolithic columns. The apse is semi-circular and vaulted, with three monolithic pedestals, which play the role of altar, proteizis and diakonikon. Above the altar there is a monochrome architectural painting in red ochre. This church has

B4

B4

Това е църквата с най-много рисунки и знаци графити, като преобладават тези с християнско съдържание – десетки кръстове, лабиринти, дракони, гълъб, светци, Богородица с младенеца–Христос.

Разчитат се и 5 рунически, два гръцки, един глаголически и девет старобългарски надписа, като най-известният е ктиторски и гласи: „*Тоупай направи църквата на „Св. Георги”... Изсече/ камъкът... А Тонган из Полутеск /Плиска ?/... двамата*“ Любопитство предизвикват и надписите с имената на монасите Дамян, Иан и Симо.

24. Скална килия с крипта С-1

Намира се в непосредствена близост до църква В 3 и включва килия и гробница. Има елепсовидна форма с размери $3,55 \times 2,40 \times 1,60$ м. В западната част е оформлен постамент, а в северната има врата към криптата малко правоъгълно помещение $1,55 \times 1,20$ м, в пода на което е изсечена правоъгълна гробна камера с размери $1,25 \times 0,52 \times 0,30$ м. Върху стените на килията са врязани около 50 рисунки и знаци графити. Преобладават кръстовете – равнораменни, гръцки, малтийски и дори голготски. Под кръстовете са изрисувани 7 дракона, а под драконите 4 вълка.

numerous pictures and graffiti signs, mostly Christian: dozens of crosses, labyrinths, dragons, pigeons, saints, Christ and child-Christ.

One can read there, as well, five runic, two Greek, one Glagolitic and nine Old Bulgarian inscriptions, like the best known inscription by the founder: *“Toupai built the church of “St. George” ... (cut) rock... And Tongan from Polutesk (Pliska?) ... both”*. Also curious are the inscriptions containing the names of the monks Damian, Ian and Simo.

24. Cave cell with crypt C-1

It is situated close to the church B 3 and includes a cell and a tomb. It is an ellipse, with the size of $3,55 \times 2,40 \times 1,60$ m. There is a plinth in its western part, and a door to the crypt in the northern part; the crypt is a small rectangular room of $1,55 \times 1,20$ m, with a rectangular burial chamber cut in the floor of $1,25 \times 0,52 \times 0,30$ m. In the upper part of the cell's wall there are about 50 carvings and graffiti, mostly crosses with equal bars, Greek, Maltese and even Golgothic. Below the crosses, seven dragons are depicted, and below the dragons there are four wolves.

Изследвания по темата:

Г. Атанасов. Средновековни скални църкви в Силистренски окръг. Известия на Народния Музей Варна /ИНМВ/, 20, 1984, с. 91–98.

Г. Атанасов. Скални манастири в крайдунавска Добруджа. Векове, 4, 1986, с. 9–11

Г. Атанасов. Няколко скални манастира в Южна Добруджа. ИНМВ, 25, 1989, с. 53–56

Г. Атанасов. Ранновизантийски скални църкви и манастири в Южна Добруджа. Археология, 3, 1991, с.33–45

Г. Атанасов.Християнски паметници от ранносредновековната крепост до с. Руйно, Дуловско. Добруджа, 8, 1991, с. 28–29, табл. I

Г. Атанасов. Ранносредновековни скални манастири по средното русло на сухоречието Канагъол (Дристра) в Добруджа. ИНМВ, 29, 1993, с. 122–143,

Г. Атанасов с кол. История на Алфатар. Варна, 1994, с. 36–38.

Г. Атанасов. За хронологията и монашеската организация в скалните обители през Първото българско царство. В: Светогорска обител Зограф, II. С., 1999, с. 286–290,

I. Barnea, St. Ștefănescu. Din istoria Dobrogei. 3. București, 1971, p. 2K–233.

I. Barnea. Christian Art in Romania, 2. Bucureast, 1981, p. 46–90.

C. Chiriac. Un monument inedit: complexul rupestru de la Dumbraveni (jud. Constanța). – Pontica, XXI–XXII, 1988–1989, p. 149–168

G. Atanassov. Influences ethno–culturelles dans l'ermitage rupestres près de Murfatlar a Dobrudja. Byzantinoslavica, LVII, 1996, p. 112–124

„Този пътеводител е изгoten с финансовата помощ на Европейската общност. Изложените в него възгледи са на научния ръководител на проекта доц. д–р Георги Атанасов и сътрудниците д–р Мариан Нягу, Белчо Маринов и по никакъв начин не ангажират официалната позиция на Европейската общност.“ Автор на текста е доц. д–р Георги Атанасов, фотосите са дело на Иван Габеров, Дан Лупой и Добри Йорданов, а плановете и картите са изготвени от Георги Атанасов и Стоян Златев.

“This document is produced with the financial support from the European Union. The ideas and opinions expressed here belong to the scientific leader of the project Associate Professor, Doctor of History Georgi Atanasov and his colleagues doctor Marian Neagu and Belcho Marinov, and in no way they express official position of the European Union.” The author is Associate Professor, Doctor of History Georgi Atanasov, photos by Ivan Gaberov, Dan Lupoi and Dobri Jordanov, plans and maps were produced by Georgi Atanasov and Stojan Zlatev.

Проектът се съфинансира от Европейския съюз чрез Програма ФАР–Трансгранично сътрудничество, Съвместен фонд за малки проекти България – Румъния.

This project is financed by the European Union PHARE Programme for Cross–Border Cooperation and by the Joint Fund for Small Projects Bulgaria–Romania.

СНЦ “Еврохоризонти” – Силистра

Издателство “РИТТ”

ISBN 954-759-088-X

Силистра, 2004 г.

